
KUR'AN ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNUN ÖRF VE ADETLERİNİ BİLMENİN KUR'ÂN'I ANLAMADAKİ ROLÜ: KURBÂN ÖRNEĞİ (II)*

Zeki TAN

Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Tefsir Bölümü Öğretim Üyesi
zekitan64@windowslive.com; Zeki.tan@igdir.edu.tr

ÖZ

Kuran-ı Kerim'in toplumu inşasında meydana getirdiği yeniliklerin ve gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümün kavranabilmesi için nazil olduğu toplumun insani ve sosyal değerlerinin tanınması ve bilinmesi gerekmektedir. Bu da Kur'an öncesi cahiliye toplumunun kültürel kodlarının bilinmesi ile mümkündür. Kur'an'daki kurban ibadetinin daha iyi anlaşılabilmesi için cahiliye dönemindeki örf ve adetlerin bilinmesi gerekir. Kur'an-ı Kerim kurban ibadetini ilk insanla başlatıp tarihin değişik kesitlerinde varlığına dikkat çekerek bunun "şeair", sembol olma özelliğine vurgu yapar

Kur'an-ı Kerim nazil olduğu ortamın bazı adetlerini ibka etmiş bazılarını yeniden düzenlemiş, bazılarını da ilga etmiştir. Yeniden düzenleyerek devam ettirdiği ritüellerden biri de kurban uygulamasıdır. Kurbanlar İslam öncesi putlar için kesilirken, Kur'an-ı Kerim bunu "tevhidi anlayışa" uygunluk sürecine yerleştirerek Allah adına kesilmesini temin etmiştir. Yine İslam öncesi putlar için kesilen kurban etleri zayı olurken Kur'an-ı Kerim'in topluma getirdiği "ahiret anlayışı" ile bunu imkânı olmayanlara vermesini temin etti. Kur'an-ı Kerim'in getirdiği bir başka husus da kurbanın "takva" esasına oturtulmasıdır.

Cahiliye döneminde kurban edilmesi boğazlanarak değil, putlara adanarak kutsallık ve dokunulmazlık kategorisine dâhil edilen bahire, sâibe, vasile, hamî şeklinde uygulamalar da mevcuttu. Bunlar Kur'an-ı Kerim tarafından yürürlükten kaldırılan uygulamalardır.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nce 1-3 Temmuz, 2011 Tarihinde, İstanbul'da düzenlenen "Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu" Sempozyumu'nda sunulan tebliğin yeniden düzenlenmiş ikinci bölümüdür. Makalenin uzunluğu dolayısıyla derginin formatına uygunluğunu temin için birinci bölüm derginin otuz birinci sayısında yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'an-ı Kerim, Kurban, Cahiliye

THE ROLE OF KNOWING CUSTOMS AND TRADITIONS OF PRE-ISLAMIC ARABIC SOCIETY IN COMPREHENDING QURAN: EXAMPLE OF SACRIFICE (II)

In order to comprehend the innovations brought, changes and transformations created by Quran Karim in the formation of society, humane and social values of the society to which it was revealed should be recognized and known. This is possible by the acknowledgment of the cultural codes of society of Jahiliya before Quran. In order to understand the sacrificial prayer in the Quran better customs and traditions during Jahiliya period should be known. Quran Karim draws attention to the point that sacrificial prayer began with the first man and existed in different sections of history and emphasizes its characteristic of being "şeair" (omen), symbol.

Quran Karim eternalized some of the customs of society to which it was revealed, re-organized and abolished others. One of the rituals which Quran sustained by re-organizing is the practice of sacrifice. While animals were sacrificed for idols before Islam, Quran Karim placed this to the period of convenience to "unified perception" and enabled it to be sacrificed in the name of Allah. Moreover while the meat of animals sacrificed for the idols before Islam were lost; Quran Karim enabled them to be given to the poor with the "perception of eternity" brought to society. Another issue brought by Quran Karim is replacing sacrifice to the basis of "devotion" (takva).

In the period of Jahiliya sacrifice was not done by slaughter but there were practices devoted to idols, included in the category of sanctitude and immunity, namely bahire, saibe, vasile, hami. These are also the practices abolished by Quran Karim.

Keywords: Allah, Quran Karim, Sacrifice, Jahiliya.

Kur'ân Öncesi Toplumda Kurban İbadeti

Kur'an-ı Kerim'in ilk insanın hayat tarzına, toplumun temel değerlerine, örf ve adetlerine dikkat çekmesi, insanların dini-ahlaki problemleri, tarih boyunca şekil değiştirse de özü itibarıyla aynı kalmıştır. Kur'an-ı Kerim tarih boyunca inanç ve ahlak toplumu inşa etmede geçmiş ile gelecek arasında kopmaz bir bağ kurmuş ve bağın kopmamasını talep etmiştir¹. Bu bağlamda sonrakini anlamanın temel parametresi öncesi ile kurulan ilişki ve köprüdür. Geleceğin inşası mazi ile olan bağı ile mümkündür. İlahi metnin tarihe bakışını ve müdahalesinin tespiti iyi yapıldığında aktüel yakalama daha da sağlıklı olabilir. Kurbanın tarihi süreci iyi bilinip analiz edildiğinde hakkında daha sağlıklı hüküm verilebilir. Kurban ile alakalı "*hurafelerin*" toplumda yerleşik

¹ Yusuf, 12/111; Nisa, 4/163; A'raf. 7/101; Taha, 20/99.

olarak varlığını devam ettiren hurafelerle² ilişkilendirilmediğinde problemin çözümü net olamayabilir.

Kur'an öncesi Arap toplumunun tanrı inancına yukarıda kısaca değinildi. Çünkü kurban ile ilgili adetlerinin sağlıklı anlaşılmasının toplumun tanrı anlayışının bilinmesi ile mümkündür. Arapların kurban hususunda takip ettikleri çizgide yanlış duruşlarının Allah'a ve eşyaya karşı tutumlarının eğriliğinin de etkisi yadsınamaz. Putları hayatın merkezine alan bir toplumun kurbanları da putlar adına kesmeleri garipsenemez. Hayatın merkezine Allah yer aldığı da kurbanlar Allah adına kesilir oldu. Çelişkileri barındıran böyle bir tutumu/inancı Kur'an-ı Kerim şöyle eleştirir: "*Onların çoğu başka varlıklara da tanrısal nitelikler yakıştırmaksızın Allah'a inanmazlar*"³ Bu hayati ve konuşulanlar arasındaki şenaeti/eğretiliği göstermektedir⁴. Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim'den gelen tevhit inancını yeniden Kur'an-ı Kerim'in çizdiği çerçeveye ve asıl formuna oturttu. Bazı ritüellerde Allah adını anıp⁵ sonra da kurbanların putlar adına kesilmesi, itikadi çözüme ve çöküşün boyutunu göstermektedir. Kur'an öncesi toplumun kurban adetlerinin anlaşılması putlarla olan ilişki ile paralel seyrediyor. Çünkü kurbanlar putlar adına adanıyordu. En büyük ibadetleri de toplumda görünürlüğü olan kurban kesmekti. Hayatlarının her karesinde putlara kurban, rengini vurmuş gibi idi⁶.

Kur'an öncesi Mekke toplumunun temel özelliği paganist bir toplum oluşudur. Saygıda kusur etmedikleri Ka'be'yi sahte ilahlar panteonu haline getirmişlerdi. Hemen hemen herkesin kendisine ait taptığı putu vardı. Kendisine ait putu olmayanlar Ka'be'de bulunan putlara tapıyorlardı. Mekke'den uzaklaşan bir kimse, kutlu eve saygısından ve Mekke'ye olan derin bağlılığından ötürü, yanına kutlu bölgeden bir taş almaksızın uzaklaşmazdı. Nerede konaklarsa onu bir yere koyarlar ve tıpkı Ka'beyi tavaf ettikleri gibi kendilerine uğur getirsin diye saygı ve sevgilerini ifade etmek amacıyla onu tavaf ederlerdi⁷. Amr b. Luhay'ın ilk defa başlattığı bu adet toplumda kök

² Salih Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, Trc. İbrahim Sarmış, Düşünce Yayınları, İst. 1981, s. 46; İslam öncesi toplumun analizi için bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I/111-112.

³ Yusuf, 12/106.

⁴ İbn Aşur, *et-Tenvir*, XIII/64.

⁵ Dualarında "Allahım" diye yalvarırlardı. Telbiye cümlesinde de "Ancak bir ortağın vardır. O da senindir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin!" İbn Hişam, *Sire*, I/66, 96,

⁶ İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbî, *Putlar Kitabı*, Trc. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yayınları, İst. 2003, s. 54, 58, 59, 63.

⁷ El-Kelbî, a.g.e., s. 40

saldı. Şu anekdot, insan put ilişkisini çarpıcı olarak anlatır: “Ebu Uhayha ölüm döşeğinde iken Ebu Leheb onu ziyarete gider ve ağlar bulur ve şöyle der: “Niçin ağlıyorsun ey Ebu Uhayha? Öleceğin için mi ağlıyorsun? Fakat ondan kurtuluş yoktur.” “Hayır” dedi. “Benim asıl korkum, artık benden sonra Uzza’ya tapılmayacaktır.” Ebu Leheb dedi: “Vallahi sen yaşadığınca, ona seninle tapılmadı, senden sonra da senin ölümün sebebiyle, ona tapılmaktan vazgeçilmez.” Ebu Uhayha, Ebu Leheb’in ona tapmaktaki kuvvetli heyecanından çok memnun oldu ve dedi ki: “Şimdi anladım ki, benden sonra birisi bulunacak⁸.” Bu anekdot puta tapıcılığın karakter haline geldiğini göstermektedir.

Putlara tapınma basit bir hale getirilmişti. Bir puta veya tapınağa gücü yetmeyen, Kâbe’nin veya diğer tapınaklardan birinin önünde hoşuna giden bir taşı diker, sonra tapınağı tavaf eder gibi onu tavaf ederdi. Bu taşlara el-Ensab denirdi. Bunlar heykel şeklinde olursa, yani belli birer şekilleri olursa, bunlara el-Esnam veya el-Evsan derler, onları tavaf etmeye de ed-Davar⁹ derlerdi. Birisi bir yolculuk sırasında konakladığında, dört tane taş alır, içlerinden en güzelini seçerek onu ilah edinir, diğer üçünü de tenceresine pişirme taşı yapardı, ayrılırken onu orada bırakırdı. Başka konaklayışlarında da aynı şeyi yapardı. Hayızlı kadınlar putlarına yaklaşamaz ve onlara dokunamazlardı, ancak belli bir uzaklıkta bulunurlardı.

Kinane’nin iki oğlu olan Mâlik ve Milkan boylarının Cidde kıyısında Sa’d isimli putları vardı. Bu uzun bir kaya idi. Onlardan birisi birgün develeyle, develeri ona tavaf ettirmek ve böylelikle onun tarafından takdis olunmak için geldi. Tam puta yaklaştığı sırada develer putun üzerine dökülen kurban kanından dolayı ürktüler. Bunun anlamsız olduğunu kendileri de itiraf ettiler¹⁰. Arapların toz renkli dikili taşları da vardı, bunları da tavaf ederler, yanlarında kurbanlar keserlerdi. Kurban keserek kanını sürdükleri putlara kutsiyet atfediyorlardı. Bir Arab’ın ifadesinde bunu görmek mümkündür. “...Yüzümü çevirdim. Bir kırmızı at ki, kurban kanlarına bulanmış kutlu taş benzeyordu.¹¹”

Kâbe’de bulunan İsaf ve Naile isimli putlar vardı. Bu putlara tapılıyordu. Bunların yanında kurban keserlerdi. Taşlarının ve putlarının yanında kestikleri koyunları el-Atair olarak adlandırıyorlardı. Kurban kestikleri yere de

⁸ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 51.

⁹ Etrafında dönme, daire veya devirden gelir.

¹⁰ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 60.

¹¹ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 64.

el-İtr (sunak) derlerdi¹². Arapların tanrısal varlıkları temsil eden putlar önünde ve kült merkezlerinde kurban kesmek oldukça önemliydi. Putlara kurbiyetlerini/yakınlıklarını, kurbanın kanını tanrısal varlığın üzerine sürerek ifade etmiş olurlardı¹³.

Bazen putları sorgulayıcı tavırlar takınıyorlardı¹⁴. Bazen de umduğunu bulamayanlar "Allah senin ilahlığını kaldırsın!" şeklinde çelişkili ifadeler kullanıyorlardı¹⁵. Veya çektiği okları putların suratına fırlatarak "babanın organını ısırasın" şeklinde hakaret ediyorlardı¹⁶.

İbadet ettikleri bu taşların üzerinde kurbanlar kesilirdi. Putlara kan bulaştırmanın ona kutsallık kazandıracağı anlayışı vardı. Putların Ka'beye gelen taraflarına kanları serpilir ve etleri yarıp bu taşların üstüne konurdu. Kabe'ye saygının ancak bu şekilde temin edileceği inancı vardı. Müslümanlar da kurban kesmek suretiyle Kabe'ye saygı göstermeye kendilerinin daha layık olduğunu düşünerek cahiliye dönemindeki bu adeti devam ettirmek istemiş ve Hz. Peygamber'e (sav) gelip "Ey Allah'ın Resulü! Cahiliye müşrikleri Kabe'yi kurban keserek tazim ediyorlar, oysa ki Kabe'yi tazim etmek en fazla bizim hakkımız¹⁷" demeleri üzerine "Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Lâkin O'na ulaşan tek şey, kalplerinizde beslediğiniz takvâdir Allah saygısıdır. O bu hayvanları size âmâde kıldı ki, sizi doğru yola eriştirdiği için O'nun yüceliğini ilan edesiniz. Öyleyse güzel davrananları müjdele!¹⁸" ayeti nazil olmuştur¹⁹.

Kur'an-ı Kerim kurban etlerinin taşların üstüne konulup bazen zayıf edilerek²⁰ yenilmemesini, özellikle toplumda bulunan fakir kimselere yedirilmemesini şöyle eleştirir: "Biz kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin hakkınızda Allah'ın dininin şâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar boğazlanmak üzere saf halinde dururken onları kestiğiniz zaman Allah'ın adını anın! Yanı üstü yere yıkılınca da onlardan hem siz yiyin, hem kanaat

¹² El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 54, 58-59, 63.

¹³ Gündüz, *a.g.m.* s. 545.

¹⁴ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁵ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁶ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI/196; Elmalı, *Hak Dini*, III/1565.

¹⁸ Hac, 22/37.

¹⁹ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail; *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, İst. 1985, V/428.

²⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI/194.

*gösterip istemeyene, hem de isteyen fakire yedirin. İşte şükredesiniz diye böylece onları sizin emrinize verdik.*²¹”. Cahiliye âdetinin kötü uygulamasını yürürlükten kaldırır. Eşyanın insanın emrine verilmesi gerekirken insanın eşyaya amade olması fitrata aykırıdır. Kurbanın varlık hiyerarşisindeki yeri “İnsani hizmete mahsus” olarak görülmesi gerektiğini Kur’an anlatır²².

Cahiliye toplumunun Allah’a ortak koştukları varlıklardan biri de cinlerdi. Bunun önce saygı ile başladı fakat insan nesne ilişkisi yanlış düzenlenince saygı ibadete dönüştü. Cinlere tapma ve saygı toplumun inanç şekillerinden biri idi²³. Meteor taşlarının yıldızlarla ilişkisi vardır diye saygı göstermişlerdir²⁴. Kur’an-ı Kerim bu hususa şöyle değinir: “Cinleri Allah’a ortak koştular. Oysaki onları da Allah yaratmıştı...”²⁵” Cinler adına da kurban keserlerdi. Onların bu âdeti Hz. Peygamber (sav) tarafından yasaklandı. Cinler adına kesilen hayvanın etinin yenilmesini yasaklamıştı²⁶. Allah’tan başkasına kullukta bulunulmayacağı inanç ilkesinden hareketle cinlere kurban kesimi ve etlerinin yenmesi yasaklanmıştır²⁷. İlahi kudretle ilişkili olup mana yüklü olması gereken ibadetin içi boşaltılmıştır. Bu da onun yenilmesine engel teşkil etmektedir. İbadetler dinen belirlenen forma sadık kalındığı sürece değerlidir. Aksi takdirde içi boş birer kalıp haline gelir²⁸.

Kur’an-ı Kerim; Allah’ı, insana şah damarından daha yakın olan ve nefsinin insana ne fısıldadığını bilen²⁹, hayatın her anına müdahil bir varlık olarak anlatır³⁰. Allah, kâinattaki denge ve düzenin varlığına bağlı olduğu³¹, olmadığında da denge ve düzenin kaybolacağı, Allah’tan bağımsız bir alanın hakikatın parçalanması/şirk olduğu buna da kesinlikle müsaade etme-

²¹ Hac, 22/36.

²² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an*, s. 648; Kurbanın fert ve toplum hayatına katkıları, kurban kesen ve kesmeyen toplumların analizleri, kurban kesmeyen toplumların şiddete yönelimleri, kurban kesen toplumların ise şiddetten uzak durmaları için bkz. Sezen Yümnü, *Antropolojiden Psikanalize Kurban Ve Din*, İz Yayıncılık, İst. 2004, s. 212-232.

²³ El-Kelbî, *a.g.e.*, s. 24; *Âlûsî*, Mahmûd Şükrü *Bülûğu’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahvâli’l-‘Arab*, (Thk. Muhammed Behçet el-Eserî), Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, ts., II/232.

²⁴ *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, I/175.

²⁵ En’am, 6/100; Saffat, 37/158.

²⁶ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Alî *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâru’l-marife, Beyrut 1992, IX/314; Bkz. Ateş, *Cahiliye Örf ve Adetleri*, s. 215.

²⁷ Narin, *a.g.e.*, s. 48.

²⁸ *Kur’an Yolu*, 4/24.

²⁹ Kaf, 50/16

³⁰ “...Onun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez...” En’am, 6/59.

³¹ Enbiya, 21/22.

yen/affetmeyen³² bir kudrete sahip olduğu dikkate verilir. Böyle bir Allah'ın kurban gibi inancın ve imanın sembolü olarak gösterdiği bir ritüele müdahil olmaması söz konusu değildir. Allah ile insan arasındaki özel ilişkiyi düzenleyen ve insanlara kılavuzluk görevini yapmak üzere gönderilen Kur'an-ı Kerim³³, insanların hayatını ilgilendiren hususlara karşı taraf olup, tavır takınmaması söz konusu değildir. İşte kurban ibadeti Arapların hayatlarının her karesinde görünür bir hal almıştı. Cenab-ı Hak da asıl hedefi zatı değil³⁴ insan ve onun davranışları olması hasebiyle kurban ibadetinde nasıl davranılacağını hatırlatır. Bunun ilk evresi hayvan boğazlanırken put isimlerinin anılmasına karşı çıkmadır. Putlara ve Allah dışında herhangi bir varlık adına kurban kesmek ve kesilen eti yemek "...Allah'tan başkası adına kesilen..."³⁵ ayeti gereğince haram kılınmıştır. Araplar yemek maksadıyla kestikleri hayvanlara tanrılar panteonunda en yüce varlık olarak yer vererek Allah'ın adını anmazlardı. Kesilen bir hayvan için Allah'ın adının anılmasının o hayvanı Allah için bir adak haline getireceğini ve dolayısıyla ondan yemenin mümkün olmayacağını düşünürlerdi. Bu nedenle kestikleri hayvanlara genelde diğer tanrısal varlıkların adlarını anarlar ya da hiçbir varlığın adını anmadan keserlerdi³⁶.

Rububiyet alanında varlığına inanılıp³⁷, ulûhiyet alanını profanlaştıran/boşaltan bir zihniyete, ilahi irade müdahale etmektedir. "*Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yeyin. Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne?...³⁸*" Kendi eli/kudreti ile yarattığı³⁹, büyümesi, yetişmesi için hiçbir şey esirgemeyen bir varlığın devre dışı bırakılmasına müsaade edilmiyor. Zeyd b. Amr Cahiliye döneminde putperestlere şunu demiştir. "Koyunu Allah yaratmış, ona gökten su indirip yerden ot bitirmiştir. Sonra siz bunu Allah'ın adının

³² Nisa, 4/48, 116.

³³ Bakara, 2/185.

³⁴ "...Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir." Âl-i İmran, 3/97.

³⁵ Âl-i İmran, 5/3.

³⁶ Gündüz Şinasi, "*İslam Öncesi Arap Dini*", Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2007, s. 545.

³⁷ Yeri ve güneşi yaratan, gökten su indiren Allah'tır, (Ankebut, 29/61, 63) Sıkıntı ile karşılaştıklarında "Allah" demekten çekinmeyen, (Lokman, 31/32; Ankebut, 29/65) kendilerinin Allah tarafından yaratıldığını ikrar ve itiraf eden bir toplum (Zuhruf, 43/87) aynı duyarlılığı ibadet hususunda göstermemesi hayret edilecek bir durumdur.

³⁸ En'am, 6/118, 119.

³⁹ "*Şunu da görmediler mi: Ellerimizle yaptığımız eserlerden kendileri için uysal, evcil hayvanlar yarattık da onlara mâlik bulunuyorlar.*" Yasin, 36/71.

dışındaki şeyler üzerine kesersiniz⁴⁰” diyerek Allah’ın hem yaratıp hem de müdahil olmamasına karşı itiraz eder.

Aynı sürenin 121. Ayetinde şöyle ifade edilmektedir “*Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günah-tır...⁴¹*” Hz. Peygamber (s.a.v.) de: “*Allah’tan başkası adına hayvan kesene Allah lanet etsin⁴²*” diyerek hayvanları yaratan Allah olduğuna göre tasarruf yetkisinin Allah adı ile yapılması gerektiğine dikkat çeker. Kendisi peygamberlik öncesi hayatında putlara tapmadığı gibi, putlar adına kesilen kurbanlardan da yememiştir⁴³.

Kur’an-ı Kerim’in bu husustaki ısrarının sebebi Arapların şu davranışları ve adetleridir. Araplar İslam öncesi dönemde hayvan boğazladıklarında Lat ve Uzza putlarının isimlerini anarlardı. En büyük put olan Hübel’in önünde, kurban kesmeye mahsus bir çukur açılmıştı. Hübel adına kesilecek kurbanların kanı bu çukura akıtılırdı⁴⁴. İbadetlerinin en görünür olanı putlara tapmak ve onların adına kurban kesmekten ibaretti⁴⁵. Putlara hem kurban kesme hem de onları hayvanlara tavaf ettirme adetleri vardı. Putları bekleyen muhafız ve hacipleri vardı. Bunlar putları bekler gelen hediyeleri alır, adanan kurbanları keserlerdi. Mukaddes telakki edildikleri için çevresinde savaş ve kavga yapılmazdı⁴⁶. Bundan anlaşılıyor ki putperestlikten ve putlara kesilen kurbanlardan rant elde eden bir sınıf meydana gelmiş. Bu da bu adetin toplumda yaygınlaşmasını sağlamış ve putlara karşı nasıl davranılacağını düzenleyen kimseler ortaya çıkmıştı⁴⁷.

Kur’an-ı Kerim Allah hakkındaki anlayışlarını Hz. İbrahim’in tevhit çizgisine getirdiği gibi, kurbanla ilgili uygulamaları da Hz. İbrahim’in gösterdiği yol üzere yönelttiğini şu ifadelerden anlıyoruz. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e kurbanın ne olduğu sorulduğunda “*Atanız İbrahim’in sünnetidir⁴⁸*” buyurmuştur. Böylece Câhiliye Arapları’nın kurban âdeti tevhid inancına aykırı öğeler-

⁴⁰ Buhari, “Menakıbu’l-Ensar”, 24; “Zebaih ve Sayd”, 16.

⁴¹ En’am, 6/121.

⁴² Müslim, “Edahi” 43, 45; Nesai, “Dahaya”, 34; Müsned, 1/108, 118, 152, 217, 309, 317.

⁴³ Buhari, “Menakıbu’l-Ensar”, 24; “Zebaih ve Sayd”, 16; Genel değerlendirme için bkz. Ateş Ali Osman, “Putlara Kurban Kesme ve Allah’tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber’in Tutumu”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: IV, İzmir, 1987, s. 363-401.

⁴⁴ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 70.

⁴⁵ Olgun, Tahir (Tâhirü’l-Mevlevi), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Hazırlayan: Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınevi, Ank. 1998, s. 47

⁴⁶ Günaltay, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI/212, 221.

⁴⁸ İbn Mace, “Edahi” 3; Müsned, IV/368.

den temizlenerek Hz. İbrahim'in sünnetine uygun biçimde ihya edilmiş ve sosyal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir.

Toplumda oldukça görünür durumda olan Kurban ritüeli dinin şeairi/sembolu haline getirilmiştir. Şeair dini yapıyı farklı ve özel yapan yapı taşlarıdır. Kur'an, Kâbe, peygamber, namaz şeair kapsamındaki değerlerdendir. Şeaire karşı saygı Allah'a saygı olarak ifade edilmektedir⁴⁹. Müslüman bir toplumun olmazsa olmazlarıdır⁵⁰. Kurbanın "şeair" olarak nitelendirilmesi bile tek başına Allah katındaki anlamını göstermesi için yeterlidir⁵¹. Çünkü kurban, kutsal ile kutsal olmayan arasında manevi ve fedakarlığı simgeleyen bağı kurmada önemli bir ritüel olma özelliğine sahiptir⁵². *Arap toplumunda kanda yoğunlaştırılmaya çalışılan mana, Kur'an tarafından "takvaya" ve "kurbiyete" yüklenilmiştir*. Yine kurban keserken seküler hale getirilen alan, metafizik alana dönüştürülmüştür. Değişik isimlerle ve değişik alanlarda icra edilen kurban çeşitlerine geçebiliriz. Bu kurban çeşitlerinin bazıları "kesilerek" putlara adanırken bazıları da kutsal bir kategoriye tabi tutularak putlara adanan hayvanlardır.

Kurban Çeşitleri

Câhiliye Arapları, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kabe'de gerekse Mekke'nin diğer bölgelerinde ve Mekke dışındaki putlarının yanında mabede olan saygılarını, putlara olan bağlılıklarını göstermek, onlara yakınlaşmak gayesiyle deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanları keserek kanını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp bu dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi⁵³.

⁴⁹ Dıhlevi, el-Hucetullahu'l-Baliğa, I/206-209.

⁵⁰ Günümüzdeki kurban tartışmaları için bkz. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I, "Kurban; İbadet Olup Olmadığı, İfa Şekli, Bedelinin Tasadduk Edilmesi" 15-18 Mayıs 2002, DİB Yayınları, Ank. 2004, s. 637-659.

⁵¹ Şeair olarak nitelendirilen bir ibadetin "farz mı, sünnet mi?" tartışmalarının yapılmasından daha çok şeair üzerinden yapılması daha anlamlı olur. Kurban evrensel bir ibadet olma özelliğine sahiptir. İkel kabile dinlerinden en son ve en mükâmil dine kadar, hemen hemen bütün dinlerde şu veya bu şekilde icra edilegelen yaygın bir ibadet şeklidir. Tartışmalar için bkz. *Uluslararası Kurban Sempozyumu Tebliğleri*, 8-9 ARALIK 2007, İSTANBUL, Yayınlayan: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, İst. 2008, s. 25-42; GÜÇ Ahmet, "İslam Öncesi Dinlerde Kurban", Din Ve Hayat, Sayı:11, Yıl: 2010, s. 5-7.

⁵² Sezen, a.g.e.s. 214.

⁵³ Bardakoğlu Ali, "Kurban" (İslam'da Kurban), DİA, Ank. 2002, XXVI/436

Araplar bazı hayvanların kutsal olduklarına yönelik çeşitli inançlar da taşırlardı. Bu bağlamda belirli şartlara bağlı olarak bazı hayvanlar kutsal ya da tabu sayılır ve başıboş bırakılırdı. Bu hayvanların etini yemenin caiz olmayacağı düşünülürdü. Bu hayvanlara özel bir statü verilerek kendilerine göre bazı hükümler bina ediyorlardı. Bu tamamen tevhit inancının tahrif edilmesiyle paralel olmuştur. Çünkü Araplarda tevhit inancının Amr b. Luhay'le birlikte bozulduğu⁵⁴, onun bahira, saibe, vasile ve hâm geleneklerini ilk icad eden kişi olduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Amr b. Luhay b. Âmir b. Luhay el-Huzaiyi cehennemde bağırsaklarını sürürken gördüm. Kendisi adak develerini (saibeyi) ilk defa ortaya koyandır"*⁵⁵ buyurmaktadır. Amr b. Luhay Mekke'de melikliğine ilan etmiş, Hz. İbrahim'den kalan geleneği devam ettirmeyip pagan bir toplumun inşası için kendince totemler icat etmiştir⁵⁶.

Kur'an cahiliye toplumunda yaygın olan üzerlerine bazı dini hüküm ve örflerin inşa edildiği, kısmen de kutsal alan oluşturma açısından Hindistan'ın inek kültürünü hatırlatan kurban çeşitlerini şöyle anlatır; *"Allah ne bahîre, ne sâibe, ne vasîle, ne de hâm diye bir şey bildirmemiştir. Fakat o kâfirler bu inançlarını Allah'a mal ederek O'na iftira etmişlerdir. Onların ekserisinin akılları ermez"*⁵⁷. Muhammed Esed ayete meal verirken şöyle der: *"Bazı hayvan cinslerinin batıl inançlarla işaretlenmesi ve insanların kullanımından alıkonması, Allah'ın emri değildir..."* Bu hayvanların içlerinde taşıdıkları karmaşıklık nedeniyle ayette geçen dört terim başka herhangi bir dile çevrilemezler. Bu da sözde "Dini" yükümlülüklerin ve yasakların keyfi şekilde uydurulmasının bir tasvirini amaçlar⁵⁸.

Cahiliye kurbanlarının anlatıldığı ayetten hemen sonraki ayet şudur. Kendilerine: *"Allah'ın indirdiğine ve Resule (onların hakemliğine) gelin denildiğinde "Atalarımızı ne halde bulmuşsak o bize yeter" derler. "Ataları hiçbir şey bilmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı onlara tabi olacaklar?"*⁵⁹ Burada Kur'an-ı Kerim statükoya itiraz edip toplumun inşasında, "sahte kutsallığın" ve anlamsız taklidin yeri olmadığını kurban adetleri üzerinden anlatır. Taklitle toplumun yeniden inşası ve fertlerin değer üretmesi

⁵⁴ El-Kelbî, *Kitabu'l-Esnam*, s. 31, 42; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 1/94; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI/34.

⁵⁵ Buhari, "Menakıb" 9; "Tefsir" Maide, 13.

⁵⁶ Elmalı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/1823.

⁵⁷ Maide, 5/103.

⁵⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 216.

⁵⁹ Maide, 5/104.

mümkün değildir. Toplumunu inşa etmede öncekilerin yaptığı yanlışların sonrakilerin yeni şeyler üretmemesi için mazeret olamaz⁶⁰. İronik hale gelse de bir örf veya âdet toplumda kronik hale gelebilir, bunu söküp atmak bazen mümkün olmaz⁶¹. Mesaj, kurban adetleri üzerinden verilmektedir. Bu anlatımların ışığında kurban adetlerine bakıldığında daha doğru anlaşılabilir.

Bahîre

'Yarmak, genişlik, genişletmek' anlamındaki 'bahr' kökünden gelmektedir⁶². Bahirenin farklı tarifleri yapılmıştır. Bu hususta ittifak söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim burada tariflerin çeşitliliğinden çok toplumu statü-koya mahkûm eden, kendi iktidarlarını korumak için bazı kodların ve zihniyetin "deşifre" edilmesine dikkat çekmektedir.

Ebû Ubeyde ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Deve beş batın (kere) yavruyayıp, en sonuncu yavrusu erkek olunca, o devenin kulağını dilerler, ona binmeyi ve onu kesmeyi kendilerine yasaklarlar ve onu putları için salıp âzâd ederlerdi. Bundan dolayı onun tüyleri kırılmaz, sırtına binilmez, su içmesine mâni olunmaz, mer'âdan kovulmaz, kendisinden istifâde edilemez, yürüemeyecek kadar âciz bir insan bile ona rastlasa, haram saydığı için ona binemezdi."⁶³

Sahâbîlerden Saîd b. Müseyyeb'in Buhârî'de yer alan tarifine göre ise Bahîre, "putlar uğruna sağılması yasaklanan ve sütünün içilmesi haram olan dişi devedir"⁶⁴. Bahire, Kabe'de bulunan İsaf ve Naile putları yanında kesilir ve başı ile boynuz lider olan Ebu Ğubşan'a verilirdi⁶⁵.

⁶⁰ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 217.

⁶¹ Tarih boyunca peygamberlerin en çok karşılaştıkları sorun ataları taklit hastalığıdır. Bkz. Maide, 5/104; A'raf, 7/38; Yunus, 10/78; Şuara, 26/74; Lokman, 31/21; Zuhuruf, 43/22; İzahlar için bkz. Merâğî, Ahmed Mustafa; *Tefsiru'l-Merâğî*, Daru'l-Fikr, Mısır, t.y., VII/44.

⁶² İsbahânî er-Rağîb Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed; *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İst. 1986, s. 49; Razi Zeynuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdi'l-Kadir; *Tefsiru Garibi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, thk. Hüseyin Elmalı, Ankara, 1997, s. 192.

⁶³ *Taberî*, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v.310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, (ofset, Baskı) Beyrut, 1988 VII/88; Zemahşeri, *Keşşaf*, I/649; Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XII/108-109

⁶⁴ Buhari, "Menakıb", 9; "Tefsir", 5/13; Müslim, "Cennet" 51.

⁶⁵ Çelikkol Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2003, s. 173; Naklen Fakihî, V/159.

İbn İshak ise Bahîre için daha değişik bir yorum getirmiştir. Buna göre Bahîre, Sâibe denen dişi devenin on birinci dişi yavrusu olup annesi gibi o da salıverilirdi⁶⁶.

Bu hususta son derece duyarlı olup en üst seviyede hassasiyet gösterirken⁶⁷ canları istediklerinde de bundan vazgeçebiliyorlardı. Bu uygulama kurumlaşmış hale de gelmişti. Bundan toplumun belli kesimi ekonomik çıkar elde etme özerkliğini elinde tutuyordu. Başkalarını bundan uzaklaştırırken kendileri istifade etmekten uzak durmazlardı⁶⁸. Bunlara ait sütün, yünün/kıl, etin, binmenin erkeklerle helal kadınlara haram kılınması⁶⁹ kadına yapılan ayrımcılığın bir başka boyutudur. Tabii olarak bu sütleri tanrıların hizmetçisi olan Kâhinler alırdı! Öldüklerinde ise hem erkek hem de kadınlar beraber yerlerdi. Kur'an-Kerim bu vesile ile akan kanı, meyte/ölmüş hayvanı da haram kılmış oluyordu⁷⁰.

Bahîrenin tarifi ile ilgili rivayetlerin sıhhati ve bu konudaki uygulamalarla ilgili olarak yapılan değişik açıklamalar bir yana, işin kesinlik kazanan yanı, Câhiliye Araplarında bazı durumlarda dişi deveden faydalanmanın günah sayılması, birtakım helâllerin haram hale getirilmesidir. Kur'ân-ı Kerim bu tür âdetleri kaldırmış, bu gibi şeyleri Allah'a iftira olarak nitelendirmiştir⁷¹.

Bütün bunlar, helal ve haram yetkisi hususunda ilahi alana müdahalenin kurban ile ilgili örneğidir. Allah bu hususta böyle bir uygulamayı emretmediğini ve bunu meşru kılmadığını anlatır. Böyle bir uygulamanın yürürlükten kaldırılması ile yanlış adetlerin temadisine de imkân verilmemiş olmaktadır⁷². Kur'an-ı Kerim helal ve haram ölçüsünü "*inanç ve ahlaki*" bir zemine oturtmaktadır. Zehirin haramlığı hususuna değinmeyip bununla ilgili alanı insana bırakırken, putlara kesilen kurbanların haram ve helal olmasına müdahale etmektedir⁷³.

⁶⁶ İbn Hişam, *Sire*, I/105.

⁶⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI/203.

⁶⁸ Cevad Ali, *Mufassal*, VI/204; Bkz. Ateş Ali Osman, "*İslam Öncesi Dini Geleneklerin Meydana Gelmesinde Maddi Çıkarların Rolü*", *Diyanet İlmî Dergi*, Ocak-Mart, Cilt: 29, Sayı: 1, Ank. 1993, s. 28-29.

⁶⁹ İbn Habib, *Muhabber*, s. 330; Ebu Ubeyde, *Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymi*; *Mecâzu'l-Kur'ân*, Thk. Fuat Sezgin, Mısır, 1970, I/177.

⁷⁰ Bakara, 2/173; Maide, 5/3; Nahl, 16/115.

⁷¹ Bkz. Yazıcı İshak, "*Bahire*", *DİA*, İst. 1991, IV/487; Çağatay Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ank. 1989, s. 139.

⁷² Zemaşşeri, *Keşşaf*, I/649; Bkz. Önkâl Ahmet, Bozkurt Nebi, "*Deve*", İst. 1994, *DİA*, IX/224.

⁷³ Kurtubi, *Camîu'l-Ahkâm*, VI/335; Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, I/452.

Kur'an kutsal mekan⁷⁴, kutsal varlık⁷⁵, kutsal zaman dilimi⁷⁶..., hususlarında yetkinin sadece Allah'a ait olduğunu, olması gerektiğine dikkat çeker⁷⁷. Kendisine nasıl ve ne ile yaklaşılacağını, neyin kullanılıp neyin kullanılmayacağı, neyin ekilip, neyin ekilmeyeceğini, neyin yenilip yenilmeyeceğini belirlemede yetkili makam yine Allah'tır⁷⁸. İnsanların hem kendileri için hem de başka bazı fertler ve nesnelere için "kutsallık/dokunulmazlık zırhı" icadına Allah kurban âdeti üzerinden karşı çıkıp bunu kendisine karşı "iftira" olarak değerlendiriyor⁷⁹. Çünkü sahte kutsallıklar icat edilerek bunun toplumsal yaptırıma dönüştürme tehlikesi ortaya çıkabilir. Bir müddet sonra kişi, kendini/nefsini her şeyin ölçüsü olarak görmeye başlar⁸⁰. "İnsan her şeyin ölçüsüdür" diyen hümaniter mantık egemen olduğunda, insanoğlunun kendi elleriyle kendi başına ne işler açacağına dair kurban paradigması tarihte yaşanmış bir örnektir⁸¹.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de hiçbir fayda beklemeksizin hayvanı başıboş bırakmak suretiyle kendilerine haram kılmalarını, bahire ismi altında kulaklarının kesilmesini ve Allah'ın helal kıldığı hayvanları haram kılınmasını yasaklamıştır⁸².

Merhum Seyyid Kutup şöyle der: "Buna göre insanın kalbi, ya Allah'ın kendisini yarattığı fitratına dayanıp doğru yolu bulacak, buna bağlı olarak tek olan ilahını tanıyacak, onu kendine rab edinecek, yalnız ona kul olmayı kabul edecek ve sadece O'nun yasasına teslim olacak, O'ndan başkasının ilahlığını red edecek ve O'nunla ilişkilerinde tam bir netliğe kavuşacak ya da cahiliyenin putperestliğinin dar geçitlerinden ve tuzaklarından sürekli biçimde geçmek zorunda kalacaktır. Geçtiği her geçitte, bir karanlıkla karşılaşacak

⁷⁴ "...Çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa..." İsra, 16/1; Mukaddes vadi, Taha, 20/9-12.

⁷⁵ Hz. Salih'in devesi için kullanılan "...Naketullah" Allah'ın devesi ifadesi için bkz. A'raf, 7/73; Hud, 11/64; Şuara, 26/156.

⁷⁶ Kadir gecesi için bkz. Kadr, 97/1; Duhan, 44/3.

⁷⁷ Hz. Salih'in devesinin dokunulmaz olarak ilan edilmesi Allah'ın emri ile gerçekleşmiştir. (Hud, 11/64) Hz. Salih Arabistan yarımadasında yaşaması ve Arap asıl olması bu geleneğin Arapların hayvanları putlara adanarak "sahte bir kutsallık kılıfı" geçirmeleri neticesinde hayvanlara eza cefaya dönüştürerek yerleştirmesi arasında bir ilişki ve uzantı olabilir. İslamoğlu, Hayat kitabı Kur'an, s. 413 Dipnot: 2.

⁷⁸ Reşid, Rıza -Muhammed Abduh; *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hâkim*, (Tefsiru'l-Menar) 2. Baskı, Mısır, 1928, VII/204-205; Merâğî, Ahmed Mustafa; *Tefsiru'l-Merâğî*, Daru'l-Fikr, Mısır, t.y., VII/44.

⁷⁹ Maide, 5/103.

⁸⁰ "Tanrısını keyfinin hizmetkârı yapana bak..." Furkan, 25/43.

⁸¹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 253.

⁸² Beyhaki, *es-Sunenu'l-Kübra*, X/10.

ve patikada yeni bir kuruntuyla yüz yüze gelecektir. Cahiliyenin ve putperestliğin azgın otoriteleri ondan, kulluk için çeşitli ayınlar isteyecek, kendilerini memnun edebilmesi için ondan çeşitli fedakârlıklar bekleyeceklerdir. Sonra ibadetlerdeki ve fedakârlıklardaki bu ayınlar öyle bir çoğalacaktır ki putperest bunların temelini unutacak, hikmetini kavramadan onları bilinçsizce yerine getirecektir. Çeşitli ilahlara ibadet ettiğinden Allah'ın insana bağışladığı insanî onurunu yitirecektir. Hâlbuki İslâm, kulların bağlı bulunduğu otoriteyi bire indirgemek, bununla insanları birbirine kulluk etmelerinden kurtarmak, çeşitli ilahlara ve Rablere kulluktan kurtarmak için tevhide esas almıştır. İnsanın vicdanını putperestliğin kuruntularından ve korkularından kurtarıp özgürlüğe kavuşturmak için, insanın aklına onurunu geri vermek, onu ilahların ve ayınların boyunduruğundan kurtarmak için gelmiştir. İşte bu nedenle İslâm, putperestliğin her çeşidine, her biçimine karşı savaşmış, onu tüm boyutlarıyla ve girintilerine çıkıntılarına varıncaya kadar amansız bir şekilde kovalamıştır. Vicdanlarının derinliklerinde, ibadet şekillerinde, sosyal hayatla ilgili konularda, idare ve sistemli yaşamaların tümünde ona karşı mücadele etmiştir. İşte bu da putperest Arap Cahiliyesinin çıkmazlarından biridir. İslâm onu düzeltmek için ele alıyor ve üzerine projektörlerini yönelterek etrafını kuşatan mitolojik ağı parçalamaya çalışıyor. Düşünce ve teorisinin ilkelerini, kanun ve yasamanın metodunu belirliyor. Bunlar, cahiliyenin akıl ve vicdan karanlıklarında meydana getirdiği kuruntular yığından kaynaklanan özel şartlarla, ilahlarına adadıkları hayvan çeşitleridir.⁸³

Câhiliye toplumundaki dişi kurban seçimi geleneğinde, dini kültürün aile sistemiyle yakın irtibatın göz ardı edilmemesi gerekir. Câhiliye toplumundaki bahîra, sâibe, vasîle ve hâm geleneğinin; adak merasimlerinde özellikle dişi hayvanların seçilmesinin ve “kızların tanrıya kurban edilmesi” uygulamasının anlaşılabilmesinde Arabistan yarımadasında dişi ilâhların etkinliğinin (Lât, Menât, Uzzâ) dikkate alınması gerekir⁸⁴.

Sâibe

Sözlükte saibe “akmak; başını alıp istediği yere gitmek” anlamlarındaki seyb kökünden türeyen saibe, “istediği yere gidip dolaşması için saliverilen hayvan “ demektir⁸⁵. Bu bazen köleler üzerinden de cereyan ederdi⁸⁶.

⁸³ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, Beyrut, 1980, II/989-990.

⁸⁴ Demirci, “Hayvan”, *DİA*, XVII/83; Narin, *a.g.e.*, s. 53.

⁸⁵ Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali; “s-y-b”, *el-Misbâhu'l-Münir*, Lübnan, 1990, s. 113.

⁸⁶ İbn Habib, *Muhabber*, s. 330; Feyyumi, *Misbahu'l-Münir*, s. 113; Razi, *Garibu'l-Kur'an*, s. 108.

Çünkü kişi "Bu artık saibedir" dediğinde bunun anlamı, kölenin efendisiyle arasında velayet, miras ve akile bağı kalmamak üzere azat edilmesidir⁸⁷.

Cahiliye Arapları hastalıktan şifa bulmak, uzun bir yolculuktan selametle dönmek, savaşta galip gelmek amacıyla veya bir nimete şükretmek niyetiyle adak adadıkları zaman ilahları ve putları uğruna bir deve salıverir buna saibe adını verirlerdi. Bu devenin sağılması, tüyünün kırtılması, sırtına binilmesi yahut yük yüklenmesi yasaklanır, bu durumdaki hayvanların sütünün yalnızca kendi yavruları veya yolcular içebilirdi⁸⁸. Putlara adanan böyle bir hayvan için dokunulmazlık çıkarılır, hiç kimse buna dokunamazdı⁸⁹. Eceli ile ölünceye kadar ona yük yüklemek hakkına kimse haiz değildi.

İbn Abbas şöyle der: "Saibe, putlar adına azad edilip salıverilen hayvan demektir. Adam malından istediği kadar hayvanı azad eder ve onları putların hizmetçilerine getirirdi. O hizmetçiler de, bu hayvanların sütünü yolculara içirirlerdi⁹⁰.

Mücâhid der ki: Sâibe aynen Bahire gibi koyundan olan hayvandır. Ancak koyundan olan Sâibe yedi yavru yaparsa ve olduğu gibi kalırsa; yedinci yavrusu da erkek olur veya ikiz olursa; onu keserler, erkeklere yedirirler, kadınlara yedirmezlerdi.

Ebu Revk der ki: Sâibe şu anlamdadır: Bir kişi gidip ihtiyâcını gördüğü zaman, malından bir dişi deveyi veya başkasını serbest bırakır ve "bu putlar için" derdi. Bundan sonra o hayvan ne doğursa putların olurdu⁹¹.

Süddî der ki: Araplardan bir kişi ihtiyâcını giderir veya hastalıktan şifâ bulur veya fazla mal kazanırsa; malından bir kısmını putlar için serbest bira-

⁸⁷ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XII/108-109; Alusi, *Buluğu'l-Ereb*, III/ 37.

⁸⁸ Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, I/178; Razi, *Garibu'l-Kur'an*, s. 108; Cevad Ali, *Mufassal*, VI/205; İbn Habib, *Muhabber*, s. 331; Alusi, *Buluğu'l-Ereb*, III/38; Aruçi Muhammed, "Saibe", *DİA*, İst. 2008, XXXV/542-543.

⁸⁹ Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, I/ 178; Saibe ile ilgili darb-ı meseller söylenmiş. Binecek hayvanı olmayan bedevi bir Arap çaresiz kalarak başıboş bir saibe deveyi yakalayıp üzerine biniyor. Bunu gören diğer bir Arap: "Yahu, harama biniyorsun", diye levmedince: "Helâli olmayan kimse pekâlâ harama biner", diye cevap vermekle bedevinin bu sözü emsal-ı Arap arasına girer. Zebidi, *Tecridi Sarih Tercümesi*, IV/246 (Dipnot)

⁹⁰ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XII/109; Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' Li Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1985; VI/337-338.

⁹¹ İbn Kesir, *Tefsir*, III/205.

kırdı. Böyle serbest olan mala kim dokunacak olursa, dünyada cezaya çarptırılırdı⁹².

Hayvanı bir nevi takdis etme, yaratılış amacının dışında kullanma hiçbir metafizik özelliği ve anlamı olmayan Hz. İbrahim'in getirdiği inancın alternatifi olan bu adet yukarıda geçtiği üzere Amr b. Luhay tarafından ihdas edilmiştir⁹³. Amr b. Luhay, Huzâa Kabilesinin reislerinden biridir. Bu kabîle Cürhüm kabilesinden sonra Kâ'be'nin yönetimini eline almıştır. Amr İbn Luhay, Hz. İbrâhîm'in dinini değiştiren ilk kişidir. Putları Hicaz'a o, sokmuştur. Halkın, ayak takımını putlara tapınmaya ve kurban sunmaya davet etmiş ve hayvanlarla ilgili olarak burada zikrolunan ve benzeri câhiliyyet âdetlerini o vaz'etmiştir⁹⁴.

Kâbe'ye kurbanlık sevketmekte olan birine Resûlullâh (s.a.v.), deveye binmesini emretmişti. "Bu kurbânlık devedir." cevabı karşısında Resûlullâh (s.a.v.), "Yazıklar olsun sana! Deveye bin." diyerek emrini tekrarlamış ve bu câhiliye uygulamalarını reddetmiştir⁹⁵.

Kamil Miras şöyle der: "Kurunu kadimenin bütün cahiliyyet adetleri ile mücadele ederek ortadan kaldıran ve yerine şuurlu ve nurlu bir medeniyet âlemi yaratan İslam dini (Bahire, saibe, vâsile, ham gibi) ibtidai insanların hayallerinde uyanan ve bir ucu şirke varan bu nevi cahiliyyet adetlerini de ortadan kaldırmıştır⁹⁶."

Seyyid Kutup da bu hususta şöyle der: "Bu çeşit töresel gelenek tanımlarıyla ilgili bir takım rivayetler daha vardır ki, düşünce seviyesi olarak bunların üstüne çıkmamakta ve onların sebeplerini gösteren gerekçeleri bunlarınkinden daha ileri geçmemektedir. Görüldüğü gibi bunlar putperestliğin kuşatıcı karanlıklarından kaynaklanan kuruntulardan başka birşey değildir. Kuruntuların ve nefsanî arzuların hakem tayin edildiği durumlarda; ne bir sınırdan, ne ayırıcı özellikten, ne bir ölçüden, ne de mantıktan söz edilebilir. Çok kısa bir zamanda töre çeşitleri doğuverir. Hiç bir ölçü tanımadan ilaveler ve çıkartmalar yapılır. İşte Arap cahiliyyesinin de durumu buydu. Bu, her zaman ve her yerde meydana gelebilecek bir durumdur. İnsanın vicdanı

⁹² İbn Kesir, *Tefsir*, III/205.

⁹³ Buhari, "Menakıb" 9; "Tefsir" Maide, 13; İzahlar için bkz. Alusi, *Buluğu'l-Ereb*, III/ 36.

⁹⁴ İbn Kesir, *Tefsir*, III/204.

⁹⁵ Buhârî, "Hacc" 103, "Vesâyâ" 12, "Edeb" 95; Müslim, "Hacc" 371; Tirmizî, "Hacc" 72; Ebû Dâvûd, "Menâsik" 18; Nesâî, "Hacc" 74, 75; İbn Mâce, "Menâsik" 100; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 99; Dârimî "Menâsik" 69.

⁹⁶ Zebidi, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, IV/246.

mutlak Allah'ın birliğinden ayrıldığında kendisinde hiçbir zikzak ve karanlık tarafı bulunmayan birlik düşüncesinden saptığında, gözlenebilecek bir sistemdir. Bu sistemde dış şekilleri farklılık gösterse de, cahiliyenin özü sürekli değişmeden kalacaktır.⁹⁷

Vasîle

Cahiliye toplumunun bidatlerinden biri de vasîle kurban âdetidir⁹⁸. Putlara adanan böyle bir kurbanı yük yüklenilmesi ve tüyünden kırılması haram kabul edilirdi. Diğer kurban çeşitlerinde olduğu gibi vasîleyle ilişkin görüş ve açıklamalarda farklı görüşler bulunmaktadır.

Abdullah İbn Abbâs'dan şöyle nakledilir; "Vasîle yedi batın doğum yapmış olan koyundur. Araplar, yedi karın doğum yapmış olan koyunun yedinci doğumu eğer erkek veya dişiye ve ölmüşse; ona erkekler ve kadınlar birlikte ortak olurlardı. Eğer dişiye onu diri bırakırlardı. Şayet dişi ve erkek aynı karında ikiz doğmuşsa; onu diri bırakırlar ve "kardeşine ulaştı binâenaleyh kardeşi onu bize haram kıldı", derlerdi⁹⁹."

Saîd İbn Müseyyeb şöyle der: "Vasîle bir devedir. Dişi deve ilkin dişi doğurur, sonra ikinci olarak da dişi doğurursa; buna Vasîle derler ve aralarında erkek bulunmadığı için "iki dişiyi birleştirdi", derlerdi. Böylece onun kulağını yarıp putlarına adarlardı¹⁰⁰".

Muhammed İbn İshâk der ki: Vasîle; beş karında çiftler çiftler on tane dişi kuzu doğurmuş olan koyundur. Buna vasîle adı verilir ve başıboş bırakılırdı. Bundan sonra doğuracağı kuzu dişi ve erkek olursa, bunu erkekler yedirirler, kadınlara yedirmezlerdi. Eğer ölü doğarsa bunda da ortaklaşırlardı¹⁰¹. Elmalılı Merhum : "...Kadınları ancak laşeye müstahik farzedip bu derece tahkir ve mahrum etmek de evlad öldürmek gibi mucibi mücazat ve

⁹⁷ Kutup, *Fizilalu'l-Kur'an*, II/990.

⁹⁸ Âlusi Ebu'l-Fadl Şihâbuddin; *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985; VII/43; Duman Zeki, *Beyanu'l-Hak, (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınları, Ank. 2008, III/669.

⁹⁹ İbn Kesir, *Tefsir*, III/205; Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XII/109.

¹⁰⁰ Buhari, "Tefsir", Maide, 13

¹⁰¹ İbn Hişam İbn İshak'ın yaptığı izahlara itiraz etmektedir. İbn Hişam, *es-Sire*, I/105; Farklı izahlar için bkz. Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, I/178-179; Cevad Ali, *Mufasssal*, VI/206; İbn Habib, *Muhabber*, s. 331; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 139.

hüsrandır...¹⁰²” diyerek toplumun önemli bir ritüeli olan kurban kodlarına işleyen kadın karşıtı bir anlayışı eleştirir.

Fahreddin er-Razi: ”Koyun dişi doğurursa bu sahibinin olurdu. Eğer erkek doğurur ise, doğan bu yavru da putlarının olurdu. Eğer erkek ve dişi karışık doğurur ise, “onlar, “Bu kardeşine ulaştı” derler ve erkek yavruyu, putlarına kurban etmezlerdi. Buna göre “vasîle” başkasına ulaştırılmış ve bitleştirilmiş manasında “mevsule” karşılığıdır” şeklinde genel bir kanaat olarak açıklar¹⁰³.

Başka bir görüşe göre; “vasîle bir sene erkek ve ikinci sene dişi doğuran koyun olup müşrikler o erkeği dişiye riayetken kesmezlerdi. Eğer, sıra değişip erkek doğarsa, “bu ilahlarımıza kurbandır”, diyerek putları için onu kurban ederlerdi.¹⁰⁴”

Bütün bu tariflerde görülen; vahiyden mahrum bir toplumun çıkmazlarının panoraması açık olarak görülmektedir. Kur’an-ı Kerim: “*De ki: “Peki, Allah’ın size ihsan ettiği rızıklardan, bir kısmını helâl, bir kısmını haram yapmanıza ne dersiniz?” De ki: “Allah mı sizin böyle yapmanıza izin verdi, yoksa siz Allah’a iftira mı ediyorsunuz?” Uydurdukları yalanı Allah’a mal edenler kıyamet gününü ne zannediyorlar?...¹⁰⁵”* diyerek hayata bakışta Allah/tevhit ve ahiret eksenli olması gerektiğini anlatır. Atalarının başlattıkları ve sonrakilerin de hiç düşünmeden körü körüne taklit ettikleri bu âdetler zamanla gelenekleşerek daha sonraki nesillere Allah’ın koyduğu yasaklar olarak intikal ettirildi! Oysa Allah tarihte böyle bir yasa koymamıştır. Din adına ortaya konan geleneklerle ilgili metodik şüphe ile araştırıp kalben mutmain olmadan taassupla ve muhafazakârlık duygusuyla bağlanmak doğru değildir¹⁰⁶.

Merhum Kutup, Kur’an öncesi Cahiliye adetlerinin tarif ve izahından ziyade günümüz modern dünyanın kendi üretilip yine kendi tükettiği zihniyet sorunu ile bağlantı kurup şöyle bir değerlendirmede bulunur: “...Cahiliye herhangi bir zaman dilimi değildir. Cahiliye zamanının değişen şartlarına rağmen sürekli olarak varlığını koruyan bir sistem, bir durumdur. İnsanlar ya kapsamlı bir kulluğun karşıladığı, her çeşit hâkimiyetin bünyesinde barındığı, her türlü düşünce ve duygunun niyet ve eylemin düzen ve sistemin kendisi-

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II/2065.

¹⁰³ Razi, *Tefsiru’l-Kebir*, XII/109.

¹⁰⁴ Zebidi, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, IV/246; Narin, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁰⁵ Yunus, 10/59.

¹⁰⁶ Duman, *Beyanu’l-Hak*, III/669.

ne yöneltildiği her türlü değer ve ölçünün, kanun ve yasanın, düşünce ve direktifin kendisinden alındığı tek bir ilahlığa yönelecek ya da, herhangi bir şekilde cahiliyeye saplanacaklardır. Cahiliyenin en belirgin özelliği insanın insana veya Allah'ın yarattıklarından başka birine kulluk etmesidir. Bunun ise bir ölçüsü ve sınırı yoktur. Zira insan akıllı, tek başına sağlıklı bir kriter olamaz, sağlıklı bir akidenin ölçülerine bağlanmadıkça. Akıl, her zaman gördüğümüz gibi keyfi arzularından etkilenmekte, çeşitli baskılara karşı direnme gücünü yitirmektedir. Akıl, sağlam bir ölçüye dayanmadan bu baskılara karşı koyamaz. Kur'an'ın inişinden 14 asır sonra bugün yine görüyoruz ki, insanın kalbi tek bir ilaha bağlılıktan koptuğunda sayısız bataklıklara ve çeşitli çıkmazlara sürüklenmektedir. Çeşitli rablıklara boyun eğmekte, özgürlüğünü, onurunu ve direnme gücünü yitirmektedir. Ben yalnız bu hurafeye ilişkin olarak, Mısır'ın Said bölgesinde ve köylerinde evliyalara ve papazlara adanan bazı hayvan çeşitlerinden onlarcasını gördüm. Bunlar aynen eski cahiliyenin kendi tanrılarına adadıkları kurbanlıklara benzemektedir. Öyleyse bu tür cahili geleneklerde ve diğer tüm cahiliye sistemlerinde önemli olan, ana kaidedir. Bu, aynı zamanda İslâm'ın yolu ve cahiliyenin yolunun ayrılış noktasıdır. İşte bu nedenle Kur'an ayeti, Allah'ın bu töresel gelenek şekillerini belirlemediğini açıklamaktadır. Yani Allah, Bahire'yi Saibe'yi, Vasîle'yi ve Hami'yi bir yasa olarak koymamıştır¹⁰⁷.” Kur'an-ı Kerim bu yasağı ortadan kaldırmakla “*tabuları*” da yıkmış oluyordu¹⁰⁸.

Hâmî

Hâmî kelimesi "himaye etmek, korumak" mânasındaki hamy (himaye) kökünden türeyen bir sıfat olup "koruyan" anlamına gelir¹⁰⁹.

Cahiliye dönemini kuşatan bir başka uygulaması da farklı isim ve mahiyete sahip hamî uygulamasıdır. Hamî kurbanı hakkında da diğerlerinde olduğu gibi farklı görüş ve düşünceler bulunmaktadır.

On sene tohumluk için kullanılan ve on seneden sonra salıverilen deveye hamî denir¹¹⁰. Yani devenin yavrusu dede olursa hamî denirdi¹¹¹. İbn

¹⁰⁷ Kutub, *Fizilalu'l-Kur'an*, II/204-205.

¹⁰⁸ Esed, *a.g.e.*, s. 258; Sarıçık Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, İsparta, 2002, s. 246.

¹⁰⁹ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XII/109.

¹¹⁰ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XII/109; İsbahani, “h-m-y”, *Müfredat*, s. 189; Razi, *Garibu'l-Kur'an*, “H-m-e”, s. 543;

İshak: "Hami aralarında erkek yavrunun girmemesi şartıyla arka arkaya sulbünden on dışının ürettiği erkek devedir" şeklinde ifade eder¹¹². İbn Vehb der ki: Mâlik'in şöyle dediğini duydum: Hâm; devedendir. Deve çekilir, eğer tohumu son bulursa; onun üzerine tavus tüyü koyarlar ve serbest bırakırlardı¹¹³.

Câhiliye Arapları, sulbünden fazlaca döl alınan ve artık yaşlanmış olan erkek deveye "sırtını korumuş" anlamında hâmî adını verirler, onu putlara adayarak serbest bırakır ve ölünceye kadar hiçbir iş gördürmezlerdi. Onların inancına göre böyle bir deveye binilmesi, yük yüklenilmesi, tüyünün kırılması haramdı¹¹⁴. Tıpkı bahire, saibe ve vasile gibi o da adeta kutsallık statüsüne kavuşurdu¹¹⁵.

Bu uygulama ile hayvanları takdis etme ve onları yaratılış gayesinin dışına çıkararak Allah'tan başkası adına adamak, tevhit ilkesine aykırı bulunmuş ve uygulamadan kaldırılmıştır. Hayvanlar için kast sistemi uygulaması toplumu çıkmazlara soktuğu gibi, eşref-i mahlûkat olan insanın istifade etmesi için yaratılan hayvan karşısında hiyerarşik konumunu yitirmesi ile karşı karşıya kalabiliyordu. Merkeze insanın konulmadığı bütün toplumlar aynı eğreti ve ironikle karşılaşılabılır. Ve cahiliye toplumunda hâkim olan ferdiyetçilik/ben anlayışının yerini biz anlayışına dönüştürmesinde daha önce putlar için kesilip insanlara dağıtılmayan kurbanların Allah için kesilip insanlara dağıtılmasında katkısı vardır¹¹⁶. Bir yüce varlığa sunduğu şeylerle hiçbir şekilde ondan uzak olmadığını hatırlamakta, manevi arınmasını ve temizlemesini sağlamaktadır¹¹⁷.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu adetleri uygulayanları gördüğünde ikaz ederdi. Mâlik İbn Nadle der ki: Ben Hz. Peygamber'in huzuruna pörsümüş elbise ile geldim. Hz. Peygamber; bana malın var mı? dedi.

-Evet, karşılığını verdim.

-Hangi türden malın var?

¹¹¹ İbn Habib, el-Munemmak fi Ahbari Kureyş, Beyrut, 1985, s. 328; Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, I/179.

¹¹² İbn İshak, *es-Sire*, I/106.

¹¹³ İbn Kesir, *Tefsir*, III/206.

¹¹⁴ İbn Habib, *Muhabber*, s. 331; İbn Habib, *Munammak*, s. 328; Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, I/179; Alusi, *Bulugu'l-Ereb*, III/38; Cevad Ali, *Mufasssal*, VI/206.

¹¹⁵ Eroğlu Muhammed, "Hami", DİA, İst. 1998, XV/457, Bkz. Narin, *a.g.e.s.* 58.

¹¹⁶ Daryal Ali Murat, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, İfav Yayınları, İst. 1994, s. 180-196.

¹¹⁷ Gündüz Şinasi, "*Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban*", Uluslararası Kurban Sempozyumu Tebliğleri, 8-9 Aralık 2007, İstanbul, Yayınlayan: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, İst. 2008, s. 74.

-Her türden malım var. Deve, koyun, at...

-Eğer Allah sana bir mal vermiş ise; onun izi üzerinde görülsün. Sen develerini kulakları tam olarak mı yetiştirirsin?

- Evet,

- Sen develerini hep böyle mi yetiştirirsin? Belki de sen bıçağı alır, bir kısmının kulağını yarar ve "bu Bahîre'dir", dersin. Sonra bir kısmının kulağı keser; "bu haramdır", dersin?

- Evet. Böyle yapma, Allah'ın sana vermiş olduğu her şey helâldir, dedi¹¹⁸. Sonra "bazı hayvan cinslerinin (bahire, saibe, vasile, ham) bâtil inançlarla işaretlenmesi ve insanların kullanımından alıkonması, Allah'ın emri değildir" âyetini okudu¹¹⁹. Hz. Peygamber (sav) teşri kaynağının Allah olduğuna dikkat çekerek, insanların doğru bilgiye dayanmadan kendi kanaatleri doğrultusunda hüküm vermenin anlamsızlığına vurgu yapmıştır¹²⁰.

Araplarda bu adetler "taabbudi" olarak yapılıyordu¹²¹. İslam da kurbanın taabbudi¹²² ibadet olarak kalmasını sağlayarak, putları devreden çıkarmış yukarıda ifade edildiği üzere Allah-ahiret ve insan eksenli bir ibadete dönüştürmüştür.

Araplarda, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmemekle beraber, bir de "Beliyye" diye isimlendirilen bir kurban âdeti var.

Beliyye

Beliyye câhiliye döneminde Araplar'ın ölünün mezarı başında aç ve susuz bırakarak ölüme terkettikleri dişi deveye verilen addır¹²³. Araplar nasıl putlara tazim için kurban kesiyorlarsa ölüyü tazim için de kurban kestikleri

¹¹⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, III/206.

¹¹⁹ Maide, 5/103; Bkz. Esed, *a.g.e.*, s. 214.

¹²⁰ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah; *Te'vilü Müşkilî'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Sakar Beyrut, 1981, s. 340-341; Ensâri, Ebu Yahya Zekeriyya; *Fethu'r-Rahman bi Keşfi ma Yeltebisu fi'l-Kur'ân*, Thk. M. Ali es-Sâbuni, Beyrut, 1985, s. 109; Hicazi Mahmut, *et-Tefsiru'l-Vadîh*, Trc. Mehmet Keskin, İst. T.y., II/119.

¹²¹ Kardavi Yusuf, *el-Helalu ve'l-Haram fi'l-İslam*, Mektebetu Vehbe, Mısır, 1976, s. 44.

¹²² Bardakoğlu, İslam'da Kurban, XXVI/436; Ayrıntılı bilgiler için bkz. Kahraman Abdullah, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, Akademi Yayınları, Sivas, 2002, s. 267-268.

¹²³ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem; *Lisanu'l-Arab*, "b-l-y-" Beyrut, 1990, XIV/85; İbnü'l-Esir, Mecduddin Ebu's-Seâdât el-Mübârek; *en-Nihâye Fi Garibi'l-Hadis Ve'l-Eser*, "belâ", Beyrut, 2002, I/156.

ifade edilmektedir¹²⁴. Câhiliye döneminde yaygın olan geleneğe göre, bir insan ölünce mezarının başına üzeri örtülü dişi bir deve -nadiren erkek deve- getirilir, başı geriye doğru bükülerek sıkıca bağlanır, boynuna bir gerdanlık asılır, kaçmasını engellemek için ayakları kesilir, aç ve susuz bırakılarak ölüme terk edilirdi¹²⁵. Hayvan ölünce de mezarın yanı başında açılan bir çukura gömülür, bazen da yakılır veya derisi yüzülerek içine ot doldurulurdu. Yalnız sayıları çok az olan bazı Araplar toplumdaki mevcut ve makbul inanışın aksine ölen şahsın kıyamet gününde bu deveye binerek mahşer yerine gideceğine, böyle bir bineğe sahip olmayan aşağı tabakaya mensup insanların ise yaya kalacağına inanırlardı¹²⁶. Bu sebeple ölüm döşeğinde çocuklarına vasiyette bulunurken, "Kıyamet günü babanı yaya ve sürünür halde bırakma, iyi cins bir deveye bindir" derlerdi¹²⁷. Nitekim Câhiliye dönemi şairlerinden Amr b. Zeyd el-Mütemennî de öleceği zaman oğluna, "*Oğlum, beni kabre koyup yanımdan ayrıldığıın vakit bana o zorlu yolculuk için bir binek hazırla. Sefere çağırıldıkları zaman ona binip mahşer yerine gideyim*" demişti¹²⁸.

Çoğunluğun sahip olduğu inkarcı düşünceye daha uygun düşen bir diğer yoruma göre cömert insanların kabirleri başında boğazlanarak terk edilen develer, o kimselerin hayatta iken yapmış oldukları iyiliklere bir mukabele niteliğindedir. el-Akîretü'l-beliyye de denilen bu âdetin uygulayıcıları, "*Bu adam yaşadığı sürece develer kesip misafirlerini doyurmuştur. Biz de kabrinin başında kesip kurtlar ve kuşlar için terkettiğimiz bu deveyle onun öldükten sonra da ikramına devam etmesini sağlamış olduk*" derlerdi¹²⁹. Hz. Peygamber ise "*İslâm'da akr (kabir yanında deve veya koyun kesme) yoktur*"¹³⁰ sözüyle bu âdeti kaldırmıştır. Buna rağmen bazı İslâm ülkelerinde günümüzde de bu tür davranışların birer bid'at olarak uygulandığı görülmektedir¹³¹.

¹²⁴ Âlusi, *Bulugu'l-Ereb*, II/310.

¹²⁵ Şehristani, *el-Milel*, s. 689; Önkal-Bozkurt, "Deve", IX/223; Ateş, *Örf ve Adetler*, s. 85; Çelik, *Halk İnançları*, s. 127-128.

¹²⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, "b-l-y", XIV/85-86; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 323; Çağatay, *Câhiliye Çağı*, s. 138.

¹²⁷ Cevad Ali, *Mufasssal*, VI/127, 133.

¹²⁸ Şehristani, *el-Milel*, s. 687-688; Özyayın, Abdülkerim, "Beliyye", DİA, İst. 1992, V/ 419.

¹²⁹ Sehârenfuri Halil Ahmed b. Mecid; *Bezu'l-Mechud fi Halli Ebi Davud*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., XIV/191.

¹³⁰ Ebu Davut, "Cenaiz", 74; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, III/197.

¹³¹ Özyayın, "Beliyye", DİA, V/ 419.

Atire

"Atire" çoğulu "atair"dir. Kuvvetli olmak, titremek, ayrılıp dağılmak, hayvan boğazlamak manalarını taşıyan itr kökünden türetilmiş isimdir¹³². Cahiliye devri Arapları taptıkları putlara yakın olmak amacıyla adet olarak Recep ayının ilk on gününde putlarına kurban keser ve kurbanlarının kanlarını putlarına sürerlerdi buna atire denir.¹³³ Kelbi şöyle der: "Cahiliye Arapları taşlarının ve putlarının yanında kestikleri koyunlara "atair" kurban kestikleri yere de "el-itr" derlerdi¹³⁴.

Putlar için de en çok Recep ayında kurban keserlerdi. Bunun sebebi de Recep ayının haram aylardan ilki olması, özel olarak tazim edilmesi gayesi ile yapılmıştır¹³⁵. Putlar adına yapılan bu kesimden dolayı tercip veya Recebiyye de denilmiştir¹³⁶. Bu âdetin cahiliye kültürüne geçmişten geldiği de söylenmektedir. Bunu ilk defa Araplara dini bir görev olarak ihdas eden de İbn Şuha'dır¹³⁷.

Araplar, özellikle sürülerinin çoğalmasıyla ilgili dilekleri yerine geldiğinde Recep ayında bir kurban kesmeyi adarlardı. "Develerim yüze ulaşırsa, onlardan birini Recepte atire olarak keseceğim¹³⁸" derlerdi. Ancak dilekleri yerine gelince bazan cimrilikleri tutar, koyun yerine bir ceylan avlayıp onu keserlerdi¹³⁹. Hatta bu, Araplar arasında, başkasının suçundan dolayı cezalandırılan kimse için darbimesel haline gelmiştir: "Koyun yerine ceylan tutulması gibi başkasının günahından da bizi sorumlu tuttunuz."¹⁴⁰

İslam'ın ilk dönemlerinde atire kurbanın kesilmesi hususunda Hz. Peygamber (sav)'den müsaade istedikleri¹⁴¹, Hz. Peygamber (sav) atire kur-

¹³² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, "a'-t-r", VI/2796

¹³³ İbn Esir, *en-Nihaye*, III/178; Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s. 47.

¹³⁴ İbn Kelbi, *a.g.e.*, s. 58.

¹³⁵ Tirmizi, "Edahi", 15; Cevad Ali, *Mufassal*, VI/199.

¹³⁶ Ebu Davut, "Dahaya", 20, Âlusi, *Buluğu'l-Ereb*, III/41.

¹³⁷ Cevad Ali, *Mufassal*, VI/199.

¹³⁸ Âlusi, *Buluğu'l-Ereb*, III/41.

¹³⁹ Ünal Halit, "Atire", DİA, İst. 1991, IV/79-80

¹⁴⁰ Zevzeni, Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed; *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, t.y., s. 167.

¹⁴¹ Nübeyşe el-Hüzelî anlatıyor: "Bir adam sordu: "Ey Allah'ın Resulü! Biz, câhiliye devrinde, Receb ayında atire kurbanı kesiyorduk. Şimdi ne yapmamızı emir buyurursunuz?" Resûlullâh şu cevabı verdi: "Hangi ayda olursa olsun, Allah için kesin ve Allah için hayırda bulunun, Allah için yedinin." Ebû Dâvûd, "Dahâyâ" 20; Nesâî, "Fera" 2; Mihnef b. Süleym (r.a.) anlatıyor: "Resûlullâh (s.a.v.)'i işittim şöyle buyurmuştu: "Ey insanlar, her aile sâhibine her sene bir kurbanlık, bir de atire borç olmuştur. Atire'nin ne

banın geçmişte putlar için kesildiğini bunun Allah için kesilmesi şartıyla¹⁴² izin verdiği fakat daha sonra buna da müsaade etmeyerek “İslam’da fera’ ve atire yoktur¹⁴³” diyerek uygulamaya son vermiştir¹⁴⁴.

Fera’

Fera’; feraa çoğulu furu veya fira’dır. Ayırmak, yüksek olmak, anlamına gelmektedir¹⁴⁵. Deve veya koyunun doğurduğu ilk yavru olup annenin bereketli olması veya neslinin çoğalması için putlara kesilen kurbanı fera’ denir¹⁴⁶. Bir kimsenin develeri dilediği sayıya veya yüze ulaşınca ilk doğan yavruyu veya en genç ve semiz devesini putlara kurban ederdi ki buna da fera’ denirdi.

Kaynaklarda yer alan, fera’ için deve sayısı 100’e ulaştıktan sonraki ilk yavru tanımında öne çıkan rakamsal değer ise “bereket” beklentisinden ziyade şükür anlamını çağrıştırmaktadır¹⁴⁷. Kurbanı kesecekleri zaman süslerlerdi¹⁴⁸. Bu uygulamaya değinen Ebû Dâvûd, müşriklerin putlara kestikleri bu kurbanları yediklerini ve derilerini ağaç dallarına astıklarını kaydeder¹⁴⁹.

Bir Müslüman’ın Allah rızası için Receb ayında kurban kesmesi veya ilk doğan yavruyu ihtiyaçtan dolayı veya sadaka niyetiyle boğazlamasında hiçbir mahzur yoktur. Ancak yavrunun küçük ve zayıfken değil de biraz büyüdükten sonra kesilmesi Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir¹⁵⁰.

Câhiliye devrinde fera’ kurbanı kestiklerini belirtip şimdi ne yapmaları gerektiğini soran sahâbilere Resûlullâh “Kırda otlayan her bir sürü için bir fera’ kurbanı vardır. Bu, o yıl doğan ve hacılara yük taşıyacak güce gelinceye kadar diğerleriyle birlikte beslediğin bir hayvandır. O safhaya gelince kesip

olduğunu biliyor musunuz ? O, insanların recebiye dediği şeydir." Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 1; Tirmizî, “Edâhî” 18; İbn Mâce, “Edâhî” 2; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 76.

Tirmizî’nin “hasen ve garip” olarak değerlendirdiği bu hadis hakkında Ebû Dâvûd mensuh değerlendirmesinde bulunmuştur. Tirmizî, “Edâhî” 18; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 1.

¹⁴² Âlusi, *Buluğu’l-Ereb*, III/41.

¹⁴³ Buhârî, “Akâka” 3, 4; Müslim, “Edâhî” 38; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 20; Tirmizî, “Dahâyâ” 15; Nesâî, “Fera” 1; Farklı izahlar için bkz. Narin, *a.g.e.*, s. 60-62.

¹⁴⁴ Hadislerin tahlili için bkz. Ateş, *Örf ve Adetler*, s. 220-225; Sarıçık, *İslam Öncesi Kültürü*, s. 260.

¹⁴⁵ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “f-r-a”, V/3394; İbnü’l-Esir, en-Nihaye, “f-r-a”, III/435.

¹⁴⁶ Âlusi, *Buluğu’l-Ereb*, III/40; Müslim, “Edâhî” 38; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 20; Tirmizî, “Dahâyâ” 15; Önkâl-Bozkurt, “Deve”, *DİA*, IX/224.

¹⁴⁷ Narin, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴⁸ Âlusi, *Buluğu’l-Ereb*, III/40.

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 20; Âlusi, *Buluğu’l-Ereb*, III/40

¹⁵⁰ Ünal Halit, “Atire”, *DİA*, IV/79-80.

*etini yolculara tasadduk edersin*¹⁵¹” demiştir. Yukarıda geçtiği üzere fera’ kurbanı da yasaklanmıştır¹⁵². Müslümanların ilk doğan bir hayvanı Allah rızası için kesmesi ise yasaklanmamıştır¹⁵³.

Akika

Cahiliye dönemine ait mevcut kurban uygulamalarından birisi de akika kurbanıdır. “a-k-k” fiilinden yarmak, kesmek anlamına gelir¹⁵⁴. Hz. Peygamber (sav) “ana babaya karşı gelmek”, sılay-ı rahmi kesmek anlamındaki “ukuk” ile aynı kökten gelen akika kelimesinden hoşlanmadığını belirterek, bu kurban için “itaat ve ibadet” anlamına gelen “nesike” tabirini kullanmayı tercih etmiştir¹⁵⁵. Bu kullanımda “öznenin nesneyle arasındaki ilişkiye son vermesi” olarak ifadelendirilecek eylem, “şakketmek ve kat’ etmek” anlamları üzerinde şekil bulmaktadır¹⁵⁶. Bununla beraber bazı hadislerde kullanılması muhataplara hitap etme ve aşına oldukları kelimeyi seçtiğinden dolayıdır¹⁵⁷. Akika; yeni doğan çocuğun başındaki saçta denir. İslam öncesi dönemde Araplar arasında akika kurbanı kesmek âdeti vardı. Bu da çocuğun doğumunun ilk günlerinde bir şükran ifadesi olarak kesilir. Arap toplumunun kız çocuğuna karşı olan negatif ayrımcılığın¹⁵⁸ ifadesi olarak, kız çocuğu için akika kurbanı kesilmezdi. Hz. Peygamber (sav) kız çocuklarını da bu uygulamaya dâhil etti¹⁵⁹. Hz. Hatice, doğan her oğlan çocuğu için iki koyun, her kız çocuğu için de bir koyunu akika olarak kestirmiştir.

İslamiyet bu âdeti meşrulaştırmış, fakat çocuğun başına kan sürülmesine müsaade etmemiştir¹⁶⁰. Akika sünnetin tasvip ettiği cahiliye uygulama-

¹⁵¹ Ebû Dâvûd, “*Dahâyâ*” 20; Nesâî, “*Fera*” 2.

¹⁵² Buhârî, “*Akika*” 3, 4; Müslim, “*Edâhî*” 38; Hadislerin mensuh oluşları için bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed; *Neylu'l-Evtâr*, Beyrut, t.y., V/138-141.

¹⁵³ Ateş, *Örf ve Adetler*, s. 220.

¹⁵⁴ İbnu'l-Esir, “a-k-k-”, *en-Nihaye*, III/276; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, “a-k-k”, IV/3047.

¹⁵⁵ Muvatta, “*Akika*”, 1; Müsned, II/182; Nesai, “*Akika*”, 1.

¹⁵⁶ Narin, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁵⁷ Atar Fahrettin, “*Akika*”, *DİA*, İst. 1989, II/265-266.

¹⁵⁸ Nahl, 58-59.

¹⁵⁹ Abdurrazzâk'ın bir rivâyetine göre, Resûlullâh, *Her kim çocuğu için Akika kurbanı kesmek isterse, oğlan çocuğu için iki, kız çocuğu için bir kurban kessin*, buyurmuştur. Abdurrazzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî, *el-Müsannef fi'l-hadîs*, Beyrut 1983, IV/ 330; Atar, “*Akika*”, *DİA*, II/266.

¹⁶⁰ “*Çocuk için akika kesilir ve kan (çocuğun) başına sürülmez*”, İbn Mâce, “*Zebâih*” 1, buyurarak kesin beyanda bulunmuştur. Hadislerin genel değerlendirilmesi için bkz. Şevkani, *Neylu'l-Evtar*, V/131-137.

larından birisidir. Allah'ın verdiği evlat nimetine karşı bir şükür nişanesi olarak tevhit ilkesine aykırı olmadığı için uygulamaya devam edilmiş, Arapların kızlara bakış açısı bu hususta da düzeltilmiştir. Hz. Peygamber (sav) de akika'yı şirk kalıntılarından temizlemiş tevhit dini esaslarına uygun hale getirdikten sonra devamına müsaade etmiştir¹⁶¹.

Hac Kurbanı

Hac ibadetinin yapıldığı mekân Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiş¹⁶², insanları kutsal mekânlara davet eden de Hz. İbrahim olmuştur¹⁶³. Haccın temelinde de kutsalla ilişkilendirilmesi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden bir farkı yoktur. Ancak burada kutsalla kurulan ilişki, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır. Böyle bir mekânın esrarengiz oluşu vasfı da bir kutsallık unsurudur. Kutsal mekân insan tarafından seçilmiş değil keşfedilmiştir. Kutsal mekân kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekânları ziyaretin sebebi o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddî, manevî ve ahlâkî faydaları elde etmektir¹⁶⁴.

Hz. İbrahim'den izler taşınması hasebiyle Hac ibadeti Kur'an öncesi toplumda da mevcuttu. Fakat putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi. Umre, nesî' yoluyla hurma mevsimine rast getirilip Recep ayında yapılırdı. Kabe'nin ziyaret edilmesi ve Safa İle Merve arasında yedi defa koşulması ile tamamlanırdı. Arkasından tanrı îsâf putunun yanında kurbanlar kesilir, kanından Kabe'nin duvarlarına sürülürdü; kurban kesenler bu etlerden yemezlerdi¹⁶⁵. Kur'an-ı Kerim: *"...Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanları, belirli günlerde Allah'ın adını anarak kurban etsinler. Siz de onların etinden hem kendiniz yeyin, hem de yoksula ve fakire yedin¹⁶⁶"* diyerek bu yanlış cahiliye âdetini düzeltir.

Kurbanlık alameti olarak kurbanların boynuna gerdanlık takılmasına Kur'an-ı Kerim itiraz etmemiş bu adet ve uygulama devam etmiştir. Bu hu-

¹⁶¹ Ateş, *Örf ve Adetler*, s. 218.

¹⁶² Bakara, 2/127.

¹⁶³ Hac, 22/27.

¹⁶⁴ Harman Ömer Faruk, "Hac", *DiA*, İst. 1996, XIV/382.

¹⁶⁵ Kurtubi, *Camii'l-Ahkâm*, XII/64.

¹⁶⁶ Hac, 22/27.

sustaki ayet şöyledir: “*Ey iman edenler! Ne Allah'ın şairine, ne şehir-i harama, ne Kâbe'ye hediye olarak gönderilen kurbanlık hayvanlara, hele hele gerdanlık takılı kurbanlıklara, ne de Rabbinin lütfunu, ihsan edeceği kazancı ve O'nun rızasını arzularak Beyt-i Haram'a yönelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin!...*”¹⁶⁷ Gerdanlıkları (kelaid), sahipleri tarafından Allah'a adandıklarının bir belirtisi olarak, boyunlarına işaretler takılan hayvanlardır. Bunlar adandıkları yerde ve adandıkları vakitte kesilene kadar otlağa salınırdı. Allah'a sunulduklarının belirtisini taşıyan ve kesilecekleri vakte kadar serbest bırakılan hediye kurbanlıklar bu sınıfa girerdi¹⁶⁸. Nitekim Hac farz olmasından sonra Hz. Peygamber de kendi kurbanına gerdanlık takmıştı¹⁶⁹.

İslam'da Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirildi. Kurban kesme mekânı olarak Hz. Peygamber (sav) tarafından Mina olarak belirlendi. Bu da her ne kadar hıfzı-sıhha noktasından kaynaklandığı söylene de¹⁷⁰ asıl maksat, Hz. İbrahim'in tevhid hatırasının kurban hususunda da yeniden yaşatılmasıdır¹⁷¹. Hz. Peygamber (sav) normal zamanlarda putlar adına kesilen kurbanlarla ilgili uygulamaya son verdiği gibi Hac'ta da putlar adına kurban kesilmesini yasaklamış, kurbanların da Mina da kesilmesini emretmiştir¹⁷².

Ürünlerin Ve Hayvanların Allah İle Putlar Arasında Paylaşımı

Bu kurban çeşitlerinden başka bir de zirai ürün ve hayvanlar bağlamında da geleneksel bir uygulama vardı. Cahiliye müşrikleri hem Allah için, hem de putları için hububat ekiyorlardı. Allah için ektikleri yetişip, put namına ektikleri gelişmezse, Allah adına ekilenin bir kısmını puta ait hisseye devreder ve derlerdi ki: “*Allah Ganidir, putlar ise muhtaçtır.*” Aksi olur, yani putlara ait ekin gelişir, Allah'a ayırdıkları ekin gelişmezse, oradan bu tarafa bir şey ilave etmez, “*Nasıl Allah Ganidir*” derlerdi. Keza davalarını da bölüşürlerdi¹⁷³. Allah'a ayırdıkları hisseden misafirlere yedirir, putların payını ise putlara ait işlerde harcarlardı.

¹⁶⁷ Maide, 5/2; Ayrıca bkz. Maide, 5/97.

¹⁶⁸ Kutup, *Fizilü'l-Kur'an*, II/828.

¹⁶⁹ İbn Kesir, *Tefsir*, III/7.

¹⁷⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/902.

¹⁷¹ Harman, *a.g.m.*, XIV/387.

¹⁷² Farklı rivayetler ve değerlendirme için bkz. Ateş, *Örf ve Adetler*, s. 174.

¹⁷³ Kurban olarak da ifade edilmektedir. Bkz. Hicazi, *a.g.e.*, II/233.

Politeist ve düalist anlayış müşriklerin sadece inançlarında değil aynı zamanda tasarruf ve harcamalarında da kendini göstermekte idi. Kur'an-ı Kerim tevhit anlayışını zedeleyen böyle bir adet ve uygulamayı ortadan kaldırdı. Allah'ın müsamaha ile bakmadığı tek günah tevhidin zedelenmesidir.¹⁷⁴ Tevhit hayatın her karesinde kendini gösterdiği ölçüde kâinatta ahenk olur.¹⁷⁵ Müşriklerin toplumda "sanal bir dindarlık" üretmesini Kur'an-ı Kerim eleştirmektedir. Bunu da şöyle anlatır: "Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan kendilerince Allah'a bir hisse ayırdılar da kendi batıl iddialarınca: "Şu, Allah'ın" dediler, "Şu da ulûhiyette ortakları olan putlarımızın." Ortakları için ayırdıkları, Allah'ın hissesine konulmaz, ama Allah'a ait olanlar ortaklarının hissesine aktarılır. Bunlar ne kötü hüküm veriyorlar!¹⁷⁶" Hem Allah'ın varlığına inanan hem de cinlerin, meleklerin ve ölmüş atalarının sembolleri olarak düşündükleri¹⁷⁷, bu sebeple de kendilerine şefaathane olacaklarına inandıkları¹⁷⁸ putları Allah'a ortak koşan Câhiliye Arapları ziraî ürünleriyle hayvanlarından bir pay Allah'a, bir pay da ilgi ve şefaathane umdukları aile veya kabile putlarına adarlar, Allah'a adadıklarını misafirlere, yoksullara, yetimlere vb. muhtaçlara harcarlar, putlara ayırdıklarını da onların önünde icra edilen âyinlerde ve putların bakımı gibi hizmetlerde kullanırlardı.¹⁷⁹ Allah için ayrılan Allah'a olan şükür ve inancın karşılığı, putlara ayrılan da onların şefaathanelerinden istifade etmeleri içindi. Hâlbuki Allah, zatını öncelemeyen böyle bir taksimata rıza göstermemektedir.¹⁸⁰ Bütün her şeyin yaratıcısı Allah olduğu halde, putların hiçbir gücü ve tesiri yok iken Allah'ın ikinci plana bırakılması kabul edilebilir bir durum değildir. Mücahid şöyle demiştir: "Sulama yönünden, putlar için ayırdıkları taraftan Allah rızası için ayırdıkları tarafa suyun akması halinde derhal yolu tıkar (akmayı önlerlerdi), ama durum bunun tersine olduğunda, olduğu gibi bırakır, akışı önlemezlerdi¹⁸¹.

Mukâtil: "Eğer putlara ayırdıkları hisse büyür, neşv-ü nema bulup, Allah'a ayırdıkları neşv-ü nema bulmaz ise, putların hissesini olduğu gibi onlara bırakırlar ve "isteseydi Allah da kendi hissesini büyütür, geliştirdi" der-

¹⁷⁴ Nisa, 4/48, 116.

¹⁷⁵ Bkz. Bakara, 2/11; Enbiya, 21/22.

¹⁷⁶ En'am, 6/136.

¹⁷⁷ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, I/596.

¹⁷⁸ Yunus, 10/18.

¹⁷⁹ *Kur'an Yolu*, II/375.

¹⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, II/55; Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XIII/205; Reşit Rıza, *Menar*, VIII/122, 124; Mehmet, Vehbi Efendi; *Hülasâtu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, İst. t.y., IV/1539.

¹⁸¹ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XIII/204.

lerdi. Fakat Allah'ın hissesine ayırdıkları ekin ve hayvanlar gelişir ve büyür, ama putların böyle olmaz ise, "Putlarımız için mutlaka harcama gereklidir" derler ve Allah'ın hissesinden alırlar ve onu, putların hizmetçilerine verirlerdi" der¹⁸². Bu bâtil geleneğe göre, Allah'ın bu mallara ihtiyacı olmadığı düşünülerek, Allah için ayrılandan putların payına aktarma yapılabilir, fakat putların payından Allah'a ayrılan aktarma yapılmazdı. Yılsonu geldiğinde müşrikler Allah için adadıklarından arta kalanı kendilerine harcar, fakat putların payından artana dokunmazlardı. Câhiliye döneminin bazı bâtil yasalarının, hüküm ve uygulamalarının eleştirildiği bölümün ilki olan bu âyette asıl üzerinde durulan husus, Câhiliye Araplarının yalnız inançta değil, harcamalarında, hayır ve hasenatlarında da putları Allah'a ortak koşmaları, hatta O'ndan daha üstün tutmalarıdır¹⁸³. Burada ayrıca, daha genel bir yaklaşımla, Allah'tan başkası uğruna harcama yapmayı Allah nâsı uğruna harcama yapmaktan daha önemli gören anlayışlara da dolaylı bir tenkit bulunduğu düşünülebilir. Bu tür uygulamaların kökünde yatan neden, her iki kutanmış ürünün farklı yollarıydı. Allah'ın payı dilencilere, yoksullara, yolculara, yetimlere vb. dağıtılırken, tanrılara ayrılan pay tapınaklarda sunulduğundan doğrudan ve dolaylı olarak din adamlarına gidiyordu. Bu nedendir ki, bencil dinî liderler, Allah'ın sevgilileri olan tanrılarının payında eksilme olmaması gerektiği konusunda cahil izleyicilerine yüzyıllardır baskı yapıyorlardı. Hattâ, tanrılarının payı artarsa bu daha iyiydi¹⁸⁴. İmam-ı Şafii müşrik Arapların "bahire, saibe, vasile ve ham" ile ilgili helal kılma yetkisi Allah'ın iken müşriklerin yanlış tutumlarını eleştiren "Haydi" de, "Allah'ın bunu haram kıldığına dair tanıklık edecek şahitlerinizi getirin!" Eğer onlar yalan yere şahitlik ederlerse, sakın sen onlarla birlikte tanıklık etme. Âyetlerimizi yalan sayanların ve âhireti tasdik etmeyenlerin keyiflerine uyma. Nasıl uyarsın ki onlar başkalarını, kendilerinin Rabbi olan Allah'a eşit tutmaktadırlar¹⁸⁵" âyetinin nazil olduğunu, bu hayvanların haram olmadığını onlara bildirmektedir¹⁸⁶. Buradan anlaşılmaktadır ki müşrik Arapların kendilerince Allah ile putları arasında bölüştürdükleri ve Allah'ın payına saydıkları mallardan

¹⁸² Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XIII/205.

¹⁸³ Mehmet Vehbi Efendi, IV/1539.

¹⁸⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, I/597.

¹⁸⁵ En'am, 6/150.

¹⁸⁶ Beyhaki, *es-Sunenu'l-Kubra*, X/17.

en'âm olan kısımları “*bahîra, sâibe, vasîle ve hâm*”dı¹⁸⁷. Çünkü Allah için kesilenleri putları anılmadan yemiyorlar, putları için kesilenleri yiyip Allah'ın adını anmıyorlardı¹⁸⁸.

Cahiliye döneminde müşriklerin izin verdiklerinin dışında kimsenin yemesine müsaade edilmeyen bir uygulamaları daha vardı. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle anlatır: “*Onlar, [haksız] bir iddia ile, “Şu hayvanlar ve tarla mahsulleri kutsaldır; bizim izin verdiklerimiz dışında hiç kimse onlardan yiyemez!” derler ve bazı tür hayvanların sırtına yük vurulmasının yasak [olduğunu ilan eder]ler; öyle hayvanlar var ki onlar üzerinde Allah'ın ismini telaffuz etmezler; [ve bu âdetlerin kaynağını] haksız yere O'na isnad ederler. [Ama] Allah, onları bütün bu mesnedsiz hayallerinden dolayı cezalandıracaktır.*”¹⁸⁹ Burada Câhiliye Araplarının bazı hayvanları ve ziraî ürünleriyle ilgili geleneksel uygulamalarına işaret edilmektedir. Tanrıları için adadıklarından sahipleri yiyemez; ancak put bakıcıları, kutsal mekânların hizmetçileri veya buraları ziyarete gelenler gibi mal sahiplerinin uygun gördüğü kimseler yararlanabilirdi. Hayvan keserken de Allah'ın adını özellikle anmazlar, putlarının adını anarak keserlerdi. Ayette dolaylı olarak bu tür uygulamalar şirk dininin kalıntıları sayılmakta ve ilga edilmekte; müşriklerin, icat ettikleri bu tür bâtil uygulamalar olduğuna dikkat çekilir¹⁹⁰. Birtakım davarlar da vardır ki, o hayvanlar üzerinde haccetmedikleri ve onların sırtında iken, telbiye getirmediikleri de ifade edilmiştir¹⁹¹. İbn-i Abbas şöyle der: Yiyecekleri topladıkları zaman deste yaparlardı ve iki kısma ayırırlardı. Bir payı Allah'a, birini de tanrılarına ayırırlardı. Şayet rüzgâr, tanrılarına ayırdıkları taraftan eser de bir kısmını Allah'a ayırdıkları paya katsaydı, bunu geri alıp tekrar yerine koyarlardı. Yok, eğer rüzgâr Allah için ayırdıkları payın tarafından esip bir kısmını tanrılarının payına katsaydı bunu olduğu gibi bırakır, eski yerine bırakmazlardı. Arap cahiliyesinde görülen bu olayın benzerleri diğer cahiliye toplumlarında, Yunan-İran-Roma toplumlarında da görülmüştür. Hindistan'da, Afrika ve Asya'da görülmektedir¹⁹².

¹⁸⁷ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, VIII/41; Narin, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁸⁸ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, VIII/41.

¹⁸⁹ En'âm, 6/138.

¹⁹⁰ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, VIII/44-45; Zemahşeri, *Keşşaf*, II/55; Kurtubi, *Camîu'l-Ahkâm*, VII/94; Razi, *Tefsîru'l-Kebir*, XIII/207-208; Elmalılı, III/2064; Mehmet Vehbi, *Hulasatu'l-Beyan*, IV/1542; *Kur'an Yolu*, II/376.

¹⁹¹ Razi, *Tefsîru'l-Kebir*, XIII/205; Cevad Ali, *Mufasssal*, VI/207.

¹⁹² Kutub, *Fizilali'l-Kur'an*, III/1217.

Bunların yanlış inançlarından biri de hayvan türlerinin erkeklere serbest bırakıp kadınlara yasaklamalarıdır. *"Şu hayvanların karnında olan her şey bizim erkeklerimize tahsis edilmiş, kadınlarımıza ise yasaklanmıştır: ama eğer ölü doğarsa o zaman her iki taraf da ondan paylarını alabilir" derler...*¹⁹³ İşte böyle, hiçbir sebep, hiçbir kanıt, hiçbir neden olmaksızın... Sadece birtakım kuruntulara bulaşmış, karmaşık bir din edindikleri erkeklerin keyfi arzuları...¹⁹⁴ Kadınları ancak ölmüş hayvana layık gören tarihi ortamın kadına bakışını ortaya koymaktadır. Bu hayvanların sütünü de kadınların içmesi yasaktı¹⁹⁵. Hz. Aişe kız evlatlarını mahrum ederek yalnızca erkek evlatlara yapılan vakıfları da bu cahiliye âdetine benzetmiş ve bu ayeti okumuştur¹⁹⁶.

Merhum Kutub şöyle der: "...Evet, insan, sapık inancın hayatı bir bunalmı, bir sıkıntı ortamına dönüştürmesinin sadece keyfi arzulara, çeşitli kuruntulara ve körü körüne uyulan geleneklere göre hareket eder duruma getirmesinin yanında ciğerlerinin köküne kadar insanlara ağır yükümlülükler yüklemesi karşısında hayrete düşüyor. Oysa karşılarında son derece sade ve açık tevhid inancı duruyor. Bu inanç, insan vicdanı, asılsız kuruntulardan ve efsanelerden kurtarır..."¹⁹⁷

Müşriklerin ortaya koyduğu negatif tavırlarını Kur'an-ı Kerim: *"...Allah'ın kendilerine ihsan ettiği rızıkı Allah'a iftira ederek haram sayanlar, elbette tam hüsrana uğradılar. Saptılar bunlar, doğru yolu da bulamadılar!"*¹⁹⁸ şeklinde verir. Fahreddin er-Razi ayet ile ilgili şöyle der: "Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram kılmak, en büyük ahmaklıktır. Çünkü kişi, böylece kendisine lezîz ve faydalı şeyleri haram kılmaktadır. Böyle yapması sebebi ile de, en büyük azab ve ikaba müstehak olmaktadır"¹⁹⁹.

İbn Abbas şöyle der: "Kim Arapların cahilliklerini öğrenmek istiyor ise, el-En'âm Sûresi'nin 130 ile 140 arasına kadar olan bölümleri okusun." İbnü'l-Arabî der ki: Onun bu söylediği gerçekten doğru bir sözdür. Çünkü onlar, âciz ve kısır akıllarıyla herhangi bir bilgiye ve herhangi bir adil hükme bağlı

¹⁹³ En'am, 6/139.

¹⁹⁴ Kutub, *Fizilalu'l-Kur'an*, III/1221.

¹⁹⁵ Kurtubi, *Camiu'l-Ahkâm*, VII/95; Reşit Rıza, *Menar*, VIII/128; Cevad Ali, *Mufassal*, VI/207.

¹⁹⁶ Elmalılı, III/2065.

¹⁹⁷ Kutub, *Fizilalu'l-Kur'an*, III/1222.

¹⁹⁸ En'am, 6/140.

¹⁹⁹ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XIII/209.

olmaksızın, beyinsizce helâl ve haramı tespit ettiler, tasarrufta bulundular. Uydurma putlar ve ilahlar edinmek suretiyle giriştikleri cahilce tasarrufları ise daha büyük bir cehalet ve daha büyük bir günahdır...²⁰⁰

Bütün bu yapılanları da “Allah bize böyle yapmamızı emretti²⁰¹” zırhını kullanıp yaptıkları usulsüzlüklerinin faturasını da Allah’a çıkarıyorlardı. Bunlar tarih boyunca toplumu saran yanlışlara karşı nasıl davranılması gerektiği hususunda birer “yol haritası” olmalıdır²⁰².

Hâlbuki müşriklerin bilgisizce tamamen kendi kanaatlerini kullanarak kadınlara yasakladıkları hayvan türlerinin hiç biri Allah tarafından haram kılınmamıştır. Müşriklerin yaptıklarının tamamen kadın cinsine karşı her fırsatta negatif ayrımcılığı öne çıkarmaları idi. Ortaya konacak fikirlere dikkat etmek gerekir²⁰³. Bir zaman sonra bazı fikirlerin sahiplerinden habersiz olarak aksiyona/eyleme nasıl dönüştüğünü Kur’an-ı Kerim şöyle anlatır: “Sekiz çift davar yarattı: koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer iddianızda haklı iseniz bilgi ve belgeye dayanarak bana haber verin!”²⁰⁴

Ayete meal veren Suat Yıldırım şöyle bir açıklama getirmektedir: “Çift kelimesi yerine “eş” kullanabilirdik. Zira burada bir bakıma “dört çift” söz konusudur. Fakat her eşten biri, öbürü olmaksızın düşünülemez olduğundan, yani çift kelimesinin çifte kullanımının geçerli oluşundan dolayı çift demeyi tercih ettik” der²⁰⁵. Burada kadını kendine denk görmeyen müşrik/erkek egemen zihniyete hayvan üzerinden gönderme yaparak “davarın bile varlığı eşine bağlıdır” der.

²⁰⁰ Kurtubi, *Camiu'l-Ahkâm*, VII/90.

²⁰¹ Kurtubi, *Camiu'l-Ahkâm*, VII/95.

²⁰² İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh; *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut,1987, II/704.

²⁰³ Kadınlara karşı yapılan zulümlerin günümüzde de sürdürülüyor olmasında geçmişten gelen bir uygulamanın ürünü olmadığını kim inkâr edebilir. Bkz. Kurtubi, *Camiu'l-Ahkâm*, VII/97; Cevad Ali, *Mufasssal*, VI/208.

²⁰⁴ En'am, 6/143.

²⁰⁵ Yıldırım, Suat; *Kur'ân-ı Hakîm Ve Açıklamalı Meali*, İst., Feza Gazetecilik,1998, s. 146; Zevc: Cinsinden bir diğeri ile beraber bulunan demektir ki, bunlardan her biri, diğerine göre zevc, yani eş, kendi kendine fert diye adlandırılır. Ve bundan dolayı zevc ikisinin değil, ikiden birinin diğerine göre isimdir. İkisine birden "zevcân, zevceyn" denilir. Şu halde zevc, tam anlamıyla bizim "çift" dediğimiz değil, "eş" yani bir çiftin her bir tekidir. Mesela "sekiz çift" dediğimiz zaman "onaltı eş" anlaşılır. "Semâniyete ezvâc" ise, âyette açıklandığı üzere ikisi koyun, ikisi keçi, ikisi deve, ikisi sığır cinsinden olmak üzere, erkek ve dişi dört çift, fakat sekiz eştir. Bu âyetlerde görülüyor ki "en'âm" (hayvanlar) denilen bu sekiz eşin helal oluşunu ispat ve anlatmak için burada pek güzel bir "tahric ve tenkîh-i menât" usulü gösterilmiştir. Açıklamalar için bkz. Elmalılı, III/2072.

Tarihi süreçte tabiata, nesneye bakışta hep paradoks yaşanmıştır. Semud kavminin deveye bakışı gibi...²⁰⁶ Parmakla işaret edilirken parmağa bakıp parmağın işaret ettiği yeri görmeme hali. Kur'an-ı Kerim de müşriklerin eşyaya bakışını ve eşya üzerindeki duruşunu değiştirmek için şöyle der.

“Ve deveden iki, sığırdan iki. De ki: “İki erkeği mi, iki dişi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah size bu yasaklamayı yaptığında siz orada hazır ve şahit mi idiniz? İlimsiz olarak insanları saptırmak için uydurduğu yalanı Allah'a mal edenden daha zalim kimse bulunabilir mi? Allah elbette o zalimler guruhunu muvaffak etmez, emellerine kavuşturmaz.”²⁰⁷” Ayetin devamında gelen ayetlerde geçmiş toplulukların taşkınlık ve aşırılıkları yüzünden hangi nesnelere haram olduğuna dikkat çeker.

Hz. Peygamber (sav)'in tarihi süreçte kurbana kazandırdığı anlam ve uygulamaları hem hadis külliyatı için de anlatılmış, hem de özellikle de fıkıh müdevvenatı için de yoğun olarak tartışılmıştır.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in toplum inşasında meydana getirdiği yeniliklerin ve gerçekleştirdiği dönüşümün kavranabilmesi ve ortaya koyduğu hüküm ve ilkelerin nihai hedefinin anlaşılabilmesi için onun içinde nazil olduğu toplumun insani ve sosyal değerlerinin tanınması ve bilinmesi gerekmektedir. Bunun gerekliliğinin ilk merhalesi de *“cahiliye toplumu”* adıyla anılan İslam öncesini tanımadır. Fakat şu bir gerçek ki İslam öncesi Arap toplumunun sosyal ve kültürel değerlerini, hayat tarzını tanımada bazı ciddi engellerin olduğu bir vakıdır. Bunların başında Kur'an ve hadisler dışında yazılı bilgi kaynaklarının azlığı ve bunların güvenilirliğidir.

Kur'an-ı Kerim nazil olduğu ortamın bazı adetlerini ibka/tasvip etmiş, bazılarını ıslah/ta'dil etmiş/düzenlemiş, bazılarını da ilga edip yürürlükten kaldırmıştır. Kur'an'ın indiği toplumu teşrih masasına yatırıp müdahale etmiştir. Hüküm vaz'ında toplumsal örfü dikkate almış. Doğru bulduğunun toplumla entegresini sağlayarak ve tarihi ve beşeri olandan yalıtık bir yol takip etmemiştir.

²⁰⁶ İsra, 17/59.

²⁰⁷ En'am, 6/144.

Kur'an-ı Kerim cahiliye dönemine ait bazı kültürel unsurları bünyesine katarak yeniden inşa ettiği toplumun bundan sonra da inananları tarafından farklı kültürlerle karşılaştığında bakış açılarının nasıllığına dikkat çeker. İşte ilahi metnin düzenlemesine çeki düzen verdiği hususlardan biri de kurban ve adaklardır. Kurban ilk insandan itibaren bir ritüel olarak ferdin ve toplumun hayatına renk katmıştır. Kur'an-ı Kerim tarihi süreçte, kurbanın *"tevhidi anlayışa"* uygunluk süreci ve şeklini Hz. İbrahim'in davranışında pozitif hale getirmiştir. Kur'an düzeltilmesi gereken hususları bilinmeyen üzerinden değil, Hz. İbrahim örneğindeki gibi, bilinen ve görünür olanlar üzerinden yürütür. Cahiliye döneminin din mefhumu kurban ibadeti ile ilgili dönemin şiir ve atasözlerinde sınırlı da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır.

Günümüzde, ibadetler içinde halen etrafında en çok fikir üretileni/tartışılanı kurban ibadetidir. Kurban toplum nezdinde özel bir anlamı vardır. Hatta hayatında başka ibadet olmayanlarda kurban ibadeti öne çıkar. Dünyanın birçok coğrafyasında dini hayatın canlı tutulmasında kurbanın yeri önemlidir. Kurbanın Allah tarafından *"Şeair"* olarak anılması, bunun olmazsa olmaz bir özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Putperest Araplar inanç sistemlerinde yer verdikleri tanrısal varlıklara tapınma ve tazim bağlamında çeşitli ritüellere yer vermişlerdir. Bunlar arasında tanrısal varlıkları temsil eden putlar önünde ve kült merkezlerinde kurban kesmek oldukça önemliydi. Genellikle kesilen kurbanın kanı, ilgili tanrısal varlığın temsili üzerine sürülürdü. Bunun arka planında ise kült merkezinde bulunanlara rantın akmasıdır. Araplar kestikleri hayvanlara tanrılar panteonunda en yüce varlık olarak yer verip Allah'ın adını anmazlardı. Bazen de kabirlerin başında kurban kestikleri olurdu. Temel problem aracasız ve şefaatsiz hiçbir şeyin Allah'a ulaşamayacağıdır. Kur'an-ı Kerim *"kurbanların kanları ve etleri asla Allah'a ulaşmaz, ulaşan sizin takvanızdır"* paradigması üzerinden toplumu yeniden inşa etmiştir. Aynı zamanda insanın emrine verilen/musahhar kılınan nesnelere emrine girmemeyi de kurban üzerinden yeniden inşa etmiştir. Modern dünyanın gündeminde kurbanın hep ilk sıralarda aktüel özelliğini korumasının ve bunu çözümlenmenin yolu da özellikle İslam öncesi kurban pratiğinin bilinmesine bağlıdır.

Araplar bazı hayvanların kutsal olduklarına yönelik çeşitli inançlar taşırlardı. Bu da *"dokunulmaz ve tartışılmaz alan"* oluşturma âdetini başlatmıştır. Dokunulmaz alan dokunulmaz ve ayrıcalıklı şahıslar ve kurumlar üretir. Hâlbuki Allah, kitabına yönelik eleştirileri aktarmakta, sıfatları hakkında tefekküre davet etmekte ve kendisini inkâr etme özgürlüğü hususunda insana imkân sunmaktadır. Kırmızıçizgilerin sadece *"sövgü"* ve *"hakarete"*

olduğunun altını çizmektedir. Bunların dışındaki alanlar pozitif veya negatif düşünce dünyalarına kapatılmamalıdır.

Cahiliye dönemi Arapları belirli şartlara bağlı olarak bazı hayvanları kutsal ya da tabu sayar ve başıboş bırakırdı. Cahileyye toplumunda bahira, saibe, vasile, hâm, fera ve atire şeklinde isimlendirilen kurban çeşitleri mevcuttu. Bunları kestiklerinde büyük payı putlara küçük payı da Allah'a ayırırlardı. Bu kayırmacılığın dini bir ritüel halinde sunulmasının tipik prototipidir. Bu yapılırken de belli bir grubun rant elde ettiği görülmektedir.

"Şeairu'lallah" tan olan kurbanın "takva" üzere tazim edilmesi istenir. Fakat parmak ile bir nesneye işarete edilirken parmağa takılıp kalmak gibi Arap da tazimde kurbanda takılıp kaldı. Kur'an bu eğriti duran tarihi bakışı düzeltti. Böylelikle esas olan zarf değil mazruf olduğu esası getirilmiş oldu. Fakat manayı taşıyan harfler daha rasyonel temellere oturtuldu.

Kur'an-ı Kerim kurban ibadetinin toplumda görünür "*taabbudilik*" derecesinde bir ibadet olarak yerleşmesini istemektedir. Bunu fıkıh ekollerinin kalıpları dışına taşıyarak şeair/sembol olarak toplumda görünür olması, kesilmesi anında da mutlaka Allah'ın isminin anılmasının gerekliliği kurban ibadeti ile beraber Allah şuurunun da kan akıtma ile beraber topluma nefes aldırان bir alan meydana gelmiş olur. Bunun da hem "kurban karşıtlarının" rağmına daha fazla yerine getirilmesi insana yönelen şiddeti tolere etmede katkı sağlar hem de toplumun imkânsızlıklarla mücadele eden kesimi için de kaynak aktarımı olur. Dinin emir olarak yapmasını istediği ibadetlerin; kurban, namaz, oruç, hac vb. esasında görünür olması dinin topluma katacağı rengin de anlam boyutunu gösterir. Vicdanlarda kalarak toplumsal boyuta yansıtılmayan bir ibadetin anlamı da zamanla kaybolmaya ve anlam kaymasına yol açar.

KAYNAKÇA

ACAR Abdullah, *Bir İctihat Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2005.

AHMED b. HANBEL; *Müsned*, Beyrut, 1985.

ALBAYRAK Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İst. 1992.

_____, *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İst. 1998.

ÂLUSÎ Ebu'l-Fadl Şihâbuddin; *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.

ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrü *Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, (Thk. Muhammed Behçet el-Eserî), Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.

ARUÇI Muhammed, "Saibe", DİA, İst. 2008.

ATAR Fahrettin, "Akika", DİA, İst. 1989.

ATEŞ Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye Ve Ehl-i Kitap Örf Ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İst. 1996.

_____, "Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu", Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: IV, İzmir, 1987.

_____, "İslam Öncesi Dini Geleneklerin Meydana Gelmesinde Maddi Çıkarların Rolü", Diyanet İlmî Dergi, Ocak-Mart, Cilt: 29, Sayı: 1, Ank. 1993.

ATEŞ, Süleyman; *Kur'ân'ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, Ank. 1988.

AYBAKAN Bilal, "Selem", DİA, İst. 2009.

AYDIN Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İst. 1991.

BARDAKOĞLU Ali, "Diyet", DİA, İst. 1994.

_____, "Kurban" (İslam'da Kurban), DİA, Ank. 2002.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Alî *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-marife, Beyrut 1992.

BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İst. 1975.

BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim, *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır, 1212.

CEVAD Ali, *Mufasssal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, th.., 1992.

ÇAĞATAY Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ank. 1989.

ÇAĞRICI Mustafa, "ARAP", DİA, İst. 1991.

ÇELİK Ali, *İslam'ın Kabul Veya Reddettiği Halk İnançları Hicaz Bölgesi*, Beyan Yayınları, İst. 1995.

ÇELİKKOL Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2003.

- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah, *es-Sünen*, Mısır, 1978.
- DARYAL Ali Murat, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, İfav Yayınları, İst. 1994.
- DEMİRCİ Kürşat, "*Hayvan*", DİA, İst. 1998.
- DEMİRCİ Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İst. 2008.
- _____, *Vahiy Gerçeği*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İst. 1996
- DIHLEVİ, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim, *Hucetullahu'l-Bâliğa*, Beyrut, 1990.
- DRAZ, Muhammed Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Trc. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ank. 2000.
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ, Redaktör: YILDIZ Hakkı DURSUN, Çağ Yayınları, İst. 1992.
- DUMAN Zeki, *Beyanu'l-Hak*, (*Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*), Fecr Yayınları, Ank. 2008.
- EBU DAVUD, Süleyman İbnu'l-Esas, *es-Sünen*, Beyrut 1980.
- EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, t.y.
- EBU UBEYDE, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymi, *Mecâzu'l-Kur'ân*, Thk. Fuat Sezgin, Mısır, 1970.
- ELMALI'LI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1986.
- ENSÂRİ, Ebu Yahya Zekeriyya, *Fethu'r-Rahman bi Keşfi ma Yeltebisu fi'l-Kur'ân*, Thk. M. Ali es-Sâbuni, Beyrut, 1985.
- EROĞLU Muhammed, "*Hami*", DİA, İst. 1998.
- ESED Muhammed, *Kur'an Mesajı –Meal-Tefsir-*, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İst. 1999.
- FAYDA Mustafa, "*Cahiliye*", DİA, İst. 1993.
- FÂRUKİ İsmail Râci, Faruki Luis LÂmia, *İslâm Kültür Atlası*, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılab yayınları, İst. 1986.
- FAZLUR RAHMAN, *İslam ve Çağdaşlık*, *Fikri Bir Geleneğin Değişimi*, Trc. Alparслан Açıkgenç, M. Hayri Kirbaşoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 1996.

FEYYUMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münir*, Lübnan, 1990.

GEZGİN Ali TALİP, “Kuran’da “Nahr” Kelimesi ve Türkiye’de Kurban İbadetinin Algılanışı” Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, İsparta, 2005.

GÖRGÜN Tahsin, “Kur’an” (Mahiyeti), DİA, Ank. 2002.

GÖZÜBENLİ Beşir “Kurban”, İslam’da İnanç İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları, İst. 1997.

GÜÇ Ahmet, “İslam Öncesi Dinlerde Kurban”, Din Ve Hayat Dergisi, Sayı:11, Yıl: 2010.

_____, “Kurban”, DİA, Ank. 2002.

GÜNALTAY Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 1997.

GÜNCEL DİNİ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI-I, “Kurban; İbadet Olup Olmadığı, İfa Şekli, Bedelinin Tasadduk Edilmesi” 15-18 Mayıs 2002, DİB Yayınları, Ank. 2004.

GÜNDÜZ Şinasi, “İslam Öncesi Arap Dini”, Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2007.

HAMİDULLAH Muhammed, *Konferanslar*, Trc. Zahit AKSU, Erzurum, ty.

_____, *İslam Müesseselerine Giriş*, Trc. İhsan Süreyya Sırma, Bir Yayıncılık, İst. 1984.

_____, *İlk İslam Devleti (makaleler)* Trc. İhsan Süreyye Sırma, Beyan Yayınları, İst. 1992.

_____, *İslâm Peygamberi*, Trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İst. 1980.

HİCAZİ Mahmut, *et-Tefsiru'l-Vadîh*, Trc. Mehmet KESKİN, İst. T.y.

İŞİK Emin, “Bakara Süresi”, DİA, İst. 1991.

İBNU'L-ARABÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1987.

İBN ÂŞUR, Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984.

Ebu Abdilmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990.

İBNU'L-ESİR, Mecduddin Ebu's-Seâdât el-Mûbârek, *en-Nihâye Fi Garibi'l-Hadis Ve'l-Eser*, Beyrut, 2002.

İBN HABİB Ebu Cafer Muhammed, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut, t.y.

_____, *el-Munemmak fi Ahbari Kureys*, Beyrut, 1985.

İBN HİŞAM -KELBÎ, Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbî, *Putlar Kitabı*, Trc. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yayınları, İst. 2003.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, İst. 1985.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1990.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah, *Te'vilu Müşkili'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Sakar Beyrut, 1981.

İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, Thk. M. Fuad Abdülbâki, Mısır, 1985.

İBN İSHAK Muhammed b. Yesar, *Siretu İbn İshak*, Thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.

İSBAHÂNİ er-Rağib Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İst. 1986.

İSLAMOĞLU Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereççeli Meal-Tefsir*, Düşün yayıncılık, İst. 2008.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Trc. Süleyman Ateş, Ank. t.y.

KALLEK Cengiz, "Mudârabe", DİA, İst. 2005.

KARDAVİ Yusuf, *el-Helalu ve'l-Haram fi'l-İslam*, Mektebetu Vehbe, Mısır, 1976.

KARSLI H. İbrahim, *Kur'an Yorumlarında Kadın Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*, Rağbet Yayınları, İst. 2003.

KOTAN Şevket, *Kur'an ve Tarihselcilik*, Beyan Yayınları, İst. 2001.

KUR'ÂN YOLU, Türkçe Meal ve Tefsir, Haz. Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2003.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' Li Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1985.

KILIÇ Sadık, *Yemin Olsun ki, Aksamu'l-Kur'an*, İhtar Yayıncılık, İst. 1996.

KIRCA Celal, *Aksamu'l-Kur'an*, DİA, İst. 1989.

KİTAB-I MUKADDES, (*Tevrat ve İncil*) İst. 1976.

MEHMET, Vehbi Efendi, *Hülasâtu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, İst. t.y.

MERÂĞİ, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâğî*, Daru'l-Fikr, Mısır, t.y.

MES'UDİ Ali b. Hüseyin, *Mürucu-z –Zeheb ve Medainu'l-Cevher fi't-Tarih*, Paris, 1977.

MEVDUDİ, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (Trc. Heyet) İnsan Yayınları, İst. 1991.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Muslim*, İst. 1985.

MÜSNED, bkz. Ahmed b. Hanbel.

NARİN İsmail, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İst. 2009.

NESÂİ, Ebu Abdirrahman b. Şuayb, *es-Sünen*, Thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut, 1992.

NESEFİ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Kahraman Yayınları, İst. 1984.

NİŞÂBURİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidi, *Esbabu'n-Nüzul*, Beyrut, 1986.

OLGUN, Tahir (Tâhirü'l-Mevlevi), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Hazırlayan: Cemal KURNAZ, Akçağ Yayınevi, Ank. 1998.

ÖNKAL Ahmet, BOZKURT Nebi, "Deve", İst. 1994, IX/224.

ÖZKAN Ali Rafet, *Eski Araplarda Putperestlik Doğuşu ve Ortaya Çıkışı Sebepleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erz. 1991.

ÖZTÜRK Resul, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru Ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 1, İst. 2007.

ÖZTÜRK Mustafa, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2008.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Beliyye", DİA, İst. 1992.

ÖZDEN Kanter Ekinci, "Hz. İBRAHİM ve KURBAN", <http://www.kelam.org/kader/index.php?journal=kader>.

PAÇACI Mehmet, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun Yayıncılık, İst. 1994.

_____, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İst. 2008.

RÂZİ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut, 1982.

RAZİ Zeynuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdi'l-Kadir, *Tefsiru Garibi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Tahkik, Hüseyin ELMALI, Ankara, 1997.

REŞİD, Rıza -MUHAMMED Abduh, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hâkim*, (Tefsiru'l-Menar) 2. Baskı, Mısır, 1928.

SALİH Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, Trc. İbrahim SARMIŞ, Düşünce Yayınları, İst. 1981.

SARICIK Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, İsparta, 2002.

SARIÇAM İbrahim, *"Cahiliyenin Asr-ı Saâdette Dönüşümünde Kur'an'ın Rolü"*, III. Kur'an Haftası, Kur'an Sempozyumu, Ank. 1998.

SERİNSU Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yayınları, İst. 1994.

SEZEN Yümni, *Antropolojiden Psikanalize Kurban Ve Din*, İz Yayıncılık, İst. 2004.

ŞA'BAN Zekiyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Trc. İbrahim Kâfi DÖNMEZ, TDV Yayınları, Ank. 2006.

ŞÂTİBİ, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvafakât*, Thk. M. Abdullah Draz, Beyrut, 1991.

SEHÂRENFURİ Halil Ahmed b. Mecid, *Bezlu'l-Mechud fi Halli Ebi Davud*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

ŞEHRİSTÂNİ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerîm, *el-Milel Ve'n-Nihel*, Beyrut, 1990.

ŞEVKÂNİ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtâr*, Şerhu Munteka'l-Ahbar, Beyrut, t.y.

ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İst. 1993.

"Kur'an'da Kurban ve Çeşitleri", ULUSLARARASI KURBAN SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ, 8-9 ARALIK 2007, İSTANBUL, Yayınlayan: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, İst. 2008.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, (ofset, Baskı) Beyrut, 1988.

TAN Zeki, *Kur'ân'a Göre Geçmiş Kavimlerin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, Kitap Dağıtım Neşriyat, Ankara, 2011.

TİRMİZİ, Ebu 'İsa Muhammed b. 'İsa, *el-Camiu's-Sahih*, (Thk. A. Muhammed Şakir), Mısır, 1985.

ULUSLARARASI KURBAN SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ, 8-9 ARALIK 2007, İSTANBUL, Yayınlayan: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, İst. 2008.

ÜNAL Halit, "Atire", DİA, İst. 1991.

VAHİDİ Ebu'l-Hasan Ali Nisâburi, *Esbabu'n-Nûzul*, Beyrut, 1986.

WATT W. Montgomery, *İslam Nedir*, Trc. Elif Rıza, Birleşik Yayıncılık, İst. 1993.

YAZICI, İshak, "Bahire", DİA, İst. 1991.

YILDIRIM Suat. *Kur'an'da Uluhiyyet*, Kayihan Yayınları, İst. 1987.

ZEBİDİ, Zeynuddin Ahmet b. Ahmed Abdullatif, *Sahih-i Buhârî Muhtasari Tecridi Sarih Tercemesi*, Trc. Ahmed Naim, Kâmil Miras, Ank., t.y.

ZEMAŞŞERÎ, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1985.

ZEZENİ, Ebu Abdillah el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, t.y.

دور معرفة عادات و تقاليد المجتمع العربي قبل الوحي في فهم القرآن : مثال الأضحية

إن لإدراك ما احضره القرآن من التجديدات والتغيرات والتحويلات في بناء المجتمع يجب ان تكون القيم الإجتماعية والبشرية للمجتمع الذي نزل فيه القرآن معروفة ، وهذا ممكن بمعرفة الرموز الثقافية للمجتمع الجاهلي قبل الوحي ولفهم عبادة الأضحية في القرآن بشكل احسن لا بد من معرفة العادات و التقاليد التي كانت جارية في الفترة الجاهلية. اول ما بدأ القرآن في حديث عبادة الأضحية بدأها مع اول إنسان و أخذ يلفت الإنتباه إلي وجودها في مختلف مراحل التاريخ و يؤكد علي أنها من الشعائر.

ولقد ابقني القرآن بعض العادات و نظم بعضها من جديد و الغي بعضها والأضحية من بين العادات التي نظمها القرآن و أدامها. عندما كانت القرابين تذبح للأصنام قبل الإسلام جعلها القرآن تذبح لله وفاقا لمفهوم التوحيد ، ولما كان قبل الإسلام يضيع لحم الذبيحة التي تذبح للأصنام جاء القرآن بمفهوم الآخرة و جعل اللحم يعطي للفقراء ، و ايضا من الأمر الذي جاء به القرآن وضع عبادة الأضحية علي اساس التقوي.

إن في الفترة الجاهلية كانت بعض الممارسات مثل الأضحية التي ليست بذبح الذبيحة بل بالنذر للأصنام وبادخلها في حكم القدسية والحصانة كالبحيرة والسائبة والوصيلة و الحامي... و هذه كلها من الممارسات التي الغي القرآن تنفيذها.

الكلمات : الله ، القرآن ، الأضحية ، الجاهلية.